

LUND UNIVERSITY

Mellan kungar och kaniker

Dalby till debatt

Wienberg, Jes

Published in:
Locus Celebris

2012

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2012). Mellan kungar och kaniker: Dalby till debatt. I S. Borgehammar, & J. Wienberg (Red.), *Locus Celebris: Dalby kyrka, kloster och gård* (Vol. 28, s. 18-53). Makadam förlag.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

LOCUS CELEBRIS

Dalby kyrka, kloster och gård

REDAKTÖRER

STEPHAN BORGEHAMMAR & JES WIENBERG

Utgiven i samarbete med

Centrum för Danmarksstudier

vid Lunds universitet

MAKADAM FÖRLAG

2012

LOCUS CELEBRIS · ISBN 9789170611162 · excerpt

© author, Makadam Publishers & Centrum för Danmarksstudier, Sweden, 2012

www.makadambok.se

Fig. 1. Dalby. Foto Jes Wienberg, september 2010.

MELLAN KUNGAR OCH KANIKER

DALBY TILL DEBATT

Jes Wienberg

Den berömda platsen

Dalby var en berömd plats på medeltiden. Och Dalby (fig. 1) är en välkänd plats i dag, även om den har reducerats till en torso, som enbart antyder tidigare prakt. Väl synlig över Lundaslätten är Dalby känd för den äldsta stående stenkyrkan i Skandinavien, känd för biskopssätet, augustinklostret, kungsgården, som kunglig begravningsplats och sedan ett årtionde även för den kungliga jaktparken.

Men Dalby är frånvarande i den aktuella forskningen om förhållandet mellan gårdar och kyrkor, likaväl som i forskningen om tidiga torn. Detta trots att Dalby borde vara ett monumentalt exempel på ett nära samband mellan gård och kyrka – och trots att kyrkan har ett stort torn.

Marginaliseringen av Dalby kan bero på flera saker. Dalby uppfattas kanske med rätta som komplicerat med fragmentariska spår, många faser och osäkra dateringar. I alla fall är den tidigare forskningen om Dalby komplicerad. Dalby gör motstånd mot den nyfikna som söker en snabb överblick.

Ambitionen är här att granska den etablerade bilden av Dalby. I fokus är dels ett gårdskomplex, som grävdes fram på 1960-talet, dels kyrkans omdiskuterade torn. Utgjorde byggnaderna, som bildade en atrium-

gård omedelbart väster om kyrkan, ett kungapalats för Sven Estridsson och hans söner? Eller var de ett kloster för korherrar eller nunnor? Och vilka funktioner och betydelser hade kyrktornet? Utgjorde tornet ett västverk? Eller var det en förkyrka, en "Galilaea"? Svaren är knutna till en osynlig dörr.

Dörren till det berömda Dalby är i dag dold för besökaren. Utvändigt är dörren täckt med puts, invändigt är den dold bakom orgeln. Här, högt uppe i tornets västfasad och över den nuvarande västportalen, har det en gång funnits en dörr och en svalgång, som förband gården och kyrkan i andra våningsplanet. Men vem gick in och ut här?

Var det kungen och drottningen, som kom ut på tornets balkong för att hyllas av rikets förnämsta, som väntade på förgården? Gick kungen och drottningen i en procession i svalgången från palatset till tornets loge för att övervara en mässa? Var det kaniker, som hastade vid alla tider på dygnet i korsgången mellan klostret och förhallen för att fira mässor för den avlidne kungen och avlidna bröder? Var det här nunnorna gick in till sitt galleri för att övervara mässan, medan bröderna rörde sig i kyrkan? På ena sidan står kungarnas Dalby med palats, västverk och kungaloge och på den andra

står kanikernas (eller nunnornas) Dalby med kloster och förkyrka.

Gårdar och kyrkor

Kring 1980 nåddes en social vändpunkt inom kyrkoarkeologin i Danmark, därpå även i Norge och Sverige, då tyngdpunkten flyttades från bönderna som gemenskap till de enskilda (manliga) gårdsägarna och aristokratin. I fokus kom förmodade indicier på aristokratis roll – torn, torngallerier, torngravar, donatorbilder, gyllene altaren och lokalisering intill större gårdar och borgvallar. Med några årtiondens distans kan man konstatera att den sociala vändpunkten inom kyrkoarkeologin sammanföll med, eller kanske var inspirerad av, en bredare politisk vändning i samhället bort från det kollektiva och i stället närmare det elitära.

Under några få år påvisas och presenteras ett antal platser i Danmark, särskilt på Själland, där medeltida gårdar och kyrkor kan ha hört samman – namn som Fjenneslev, Varpelev, Sønder Jernløse, Ledøje, Rye, St. Jørgensbjerg i Roskilde, Karlstrup och Tamdrup. Storgårdar eller huvudgårdar, obefästa eller befästa, kunde med hjälp av äldre kartor, ortnamn och byggnadsspår påvisas nära kyrkor. Byggnaderna låg som regel väster eller norr om kyrkan, och kunde ha samma orientering och utnyttja samma byggnadsmaterial. Och som det är känt från dubbelkapellet i Ledøje kunde det finnas en gång mellan kyrkans västportal och den försvunna ”Brytegården”.¹ Samma tendens till samhörighet mel-

1. *Danmarks Kirker (DK) III: Københavns Amt*, København 1944–53, bd 1, s. 567ff, 577ff; Hans Stiesdal, ”To middelalderlige huse på Stevns”, *Arkitekturstudier tilegnede Hans Henrik Engqvist*, red. Niels Bech m.fl., København 1979, s. 154–159; id., ”Gård og kirke. Sønder Jernløse-fundet belyst ved andre sjællandske eksempler”, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1980 [tr. 1982], s. 166–172; id., ”Tidlige sjællandske og lolland-

lan gård och kyrka kunde påvisas i det nordatlantiska området, på Färöarna och på Grönland, och i England.²

Det tvärvetenskapliga projektet ”Kulturlandskapet genom 6000 år”, det så kallade Ystadsprojektet, och arkeologen Johan Callmers undersökning av en storgård 1983–87 blev normgivande i Skåne. Bjäresjö kyrka hade synbarligen anlagts på storgårdens toft, och tre runstenar är kända från byn och gården. Gården och kyrkan utvecklades parallellt. Från 1000-talet finns spår av ett långhus och en träkyrka; på 1100-talet fanns stenhus och stenkyrka, båda av sandsten, där kyrkan fick förnäma kalkmålningar och ett torn i väster med läktare; från 1200–1300-talet finns spår av ett tegelhus och tegelvalv i kyrkan. Långhuset och stenhuset låg nordväst om kyrkan, och tegelhuset omedelbart väster om kyrkan. Sedan flyttade huvudgården ”Berghusagård” ut från byn omkring 1350, befästes och fick namnet ”Berghusaholm”, senare Bjersjöholm.³

falsterske vesttårne”, *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*, red. Hugo Johannsen, København 1983, s. 13–40 (s. 30f); *Tamdrup. Kirke og gård*, red. Ole Schiørring, Horsens 1991; Michael Andersen, ”Stormandsgårde ved kirkerne i Rye og Kirke-Hyllinge på Sjælland – en foreløbig rapport”, *Medeltida husbyggande. Symposium i Lund november 1989*, red. Jan-Erik Augustsson, Stockholm 1992, s. 184–191; Ulla Fraes Rasmussen, ”Karlstrup voldsted. En stormandsgård ved Karlstrup kirke”, *Køge Museum* 1991, s. 47–64; Michael Andersen & Åse Højlund Nielsen, ”En stormandsgård fra den ældre middelalder ved Sankt Jørgensbjerg kirke”, *Civitas Roskald – fra byens begyndelse*, red. Tom Christensen & Michael Andersen, Roskilde 2000, s. 121–144.

2. Knud J. Krogh, ”Gård og Kirke. Samhörighed mellem gård og kirke belyst gennem arkæologiske undersøgelser på Færøerne og i Grönland”, *Hikuin* 9 (1983), s. 231–244; Richard Morris, *Churches in the Landscape*, London 1989, s. 227ff.

3. Johan Callmer, ”A contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations”, *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region*, red. Lars Larsson, Johan Callmer & Berta Stjernquist, Stockholm 1992, s. 411–457;

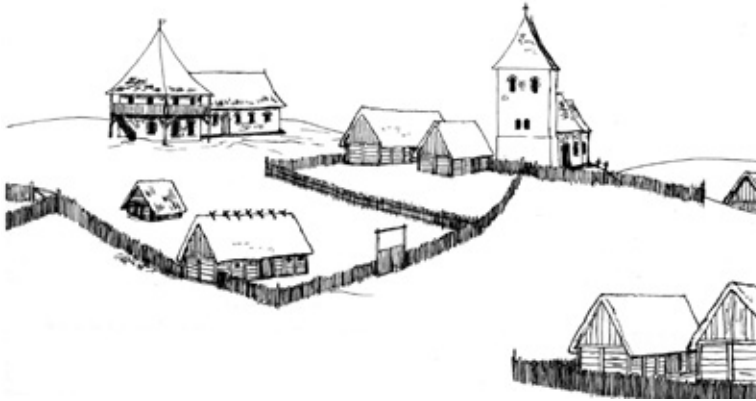

Fig. 2. Rekonstruktion av Bjäresjö med romansk stenkyrka och storgård med stenhus på 1100–1200-talet. Efter Callmer, "A contribution", s. 440 med fig. 52.

Bjäresjö (fig. 2) blev en ikon för den aristokratiska kyrkan och en modell för tolkningen av andra platser, exempelvis den närliggande Stora Herrestad (där storgården dock aldrig flyttade ut från byn) samt Fjälkinge, även den i Skåne, där det ännu står ett stenhus omedelbart väster om det romanska tornet. Rent generellt innebar Ystadsprojektet och Bjäresjö att kyrkor med tidiga torn som låg nära större gårdar nu kunde tolkas som aristokratiska gårdskyrkor.⁴

Bjersjöholm. Gods och slott, red. Sölve Johansson, Lund 1992.

4. Mats Anglert, "Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid", *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, red. Hans Andersson & Mats Anglert, Stockholm 1989, s. 221–242; id., *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*, Stockholm 1995, s. 78ff, 100ff, 107ff; id., "Från gårdskyrka till sockenkyrka – Bjäresjö i Skåne", *Sveriges kyrkohistoria*, bd 1: *Missionstid och tidig medeltid*, red. Bertil Nilsson & Lennart Tegborg, Stockholm 1998, s. 208–215; Barbro Sundnér, "The churches in the Ystad area", *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project*, red. Björn E. Berglund, Copenhagen 1991, s. 350–358; Callmer, "A contribution", s. 451ff; Jes Wienberg, *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*, Stockholm 1993, s. 50ff,

De senaste åren har fokus för forskningen om förhållandet mellan gård och kyrka flyttats till tiden före de första stenkyrkorna och det har aktualiserat frågan om kult- eller maktkontinuitet. Vid Lisbjerg på Jylland har man påvisat att en tidigare träkyrka var uppförd centralt på en inhägnad storgårdstoft; före träkyrkan stod en hall mitt på toften.⁵ Och nyligen har man även upptäckt en gigantisk inhägnad vid kungasätet Jelling på Jylland. Inhägnaden har inramat en lika gigantisk skeppssättning, de två monumentala gravhögarna med runstenar och flera faser av träkyrkor på platsen.⁶

Intresset för förhållandet mellan gård och kyrka innebar att även domkyrkorna kom i sökljuset. Broar med förbindelsegångar mellan biskopsgårdar och domkyrkor är kända från Roskilde, Århus och Lund i medeltidens Danmark och från Uppsala i Sverige. I Roskilde är "Absalonsbuen", som förbinder biskopsgården i öster med domkyrkans absid, fortfarande bevarad.⁷

Något senare kunde rådhuset i en stad placeras omedelbart framför kyrkans västfront, så att det nästan dolde ingången till kyrkan; så var fallet vid domkyrkan i Århus. Syftet var att visa att makten nu vilade, eller borde vila, hos borgerskapet. Men det är en annan historia.

58ff; Egon Thun, "Fjälkinge kyrka", *Ale* 1967:1, s. 5–15; ett aktuellt exempel är ett medeltida stenhus som påträffades 2009 och utgrävdes 2011 väster om Färlövs kyrka, jfr Sten Skansjö m.fl., "Färlöv och Färlövsholm: medeltida huvudgårdsmiljöer i Helgeådal, inledande observationer", *Ale* 2012:1, s. 13–22.

5. Jens Jeppesen & H. J. Madsen, "Stormandsgård og kirke i Lisbjerg", *KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, 1988–89 [tr. 1990], s. 289–310; Jens Jeppesen & H. J. Madsen, "Trækirke og stormandshal i Lisbjerg", *KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, 1995–96 [tr. 1997], s. 149–171.

6. Peter Mohr Christensen & Steen Wulff Andersen, "Kongeligt?", *Skalk* 2008:1, s. 3–10.

7. *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*, red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwolft & Mette Høj, Roskilde 1992, s. 195ff.

Ofta förutsätts att gården befolkades av en sekulär aristokrati, de så kallade stormännen. Men byggnader i närheten av kyrkor är inte nödvändigtvis spår av storgårdar. De kan även vara rester av lantkloster, för också här fanns en nära relation mellan gård och kyrka. Klostren komplicerar emellertid diskussionen, för vi känner knappast till alla de kloster som har existerat. Därtill kan klostren ibland ha tagit över äldre byggnader i en storgård.

Som exempel på att byggnader inte måste vara profana kan nämnas en stenkällare norr om St. Jørgensbjergs kyrka i Roskilde på Själland. Historikern Ebbe Nyborg har framhållit att källaren kan ha ingått i en klosterstiftelse, eftersom den ligger på en existerande kyrkogård, och man vet att Roskildebiskopen planerade ett kloster intill kyrkan på 1100-talet.⁸

Argument för att vi inte känner till alla kloster som har existerat kan hittas i Øm klostres krönika. Utan det slumpartade bevarandet av krönikan hade vi knappast haft kunskap om att det under en kort tid fanns cisterciensklöster i Sminge, Veng och på Kalvø, innan de kringflackande munkarna kunde slå sig ned i Øm på Jylland. Av krönikan framgår även att cistercienserna övertog redan befintliga benediktinkloster i Veng och på Kalvø.⁹ Vidare kan nämnas att medeltidsarkeologen Sven Rosborn nyligen har riktat uppmärksamheten på ”kodex Dunensis”, som omtalar etableringen av en rad cisterciensklöster. Med hjälp av denna källa kan Rosborn identifiera ett tidigare okänt kloster i Gran i Norge, stiftat 1176. Men det är fortfarande flera namn i Lunds stift som inte har identifierats – ”Clara Sylua”

8. Ebbe Nyborg, ”Kirke og sogn i højmiddelalderens by”, *Middelalderbyen*, red. Søren Bitsch Christensen, Århus 2004, s. 113–190 (s. 127 med not 35).

9. *Øm klostres krönike*, overs. Jørgen Olrik, Århus 1968, kap. 1–21.

1138, ”Colbar Mera vallis” 1174 och ”Nemus S. Mariæ” 1188.¹⁰

Slutligen kompliceras diskussionen av att anläggningar har bytt ägare och funktion. Det är känt att åtskilliga kloster har grundlagts med utgångspunkt i en tidigare storgård, ofta en kungsgård. En omvandling från kungsgård till kloster och därefter till herrgård, som kanske är fallet i Dalby, är således känd från Børglum och Vitskøl i Danmark samt Utstein i Norge; i likhet med Dalby blev Børglum biskopssäte.¹¹ Vidare kan nämnas att i Vadstena övertog birgittinorden folkungarnas kungapalats norr om kyrkan.¹²

Dalby är alltså i princip frånvarande i den omfattande debatten om förhållandet mellan gårdar och kyrkor.¹³ Däremot har man nyligen refererat till kombinationen av kungapalats, kyrka och kloster i Dalby i ett försök till tolkning av Alvastra i Östergötland.¹⁴ Frånvaron kan bero på dels att det saknas en samlad publicering, dels att en översiktsplan (fig. 3) publicerades relativt sent, nämligen två årtionden efter det att

10. Sven Rosborn, *Studier i Norges äldre stenbyggnadskonst. Systerkyrkorna och Steinhuset på Granavollen*, pdf-manus, Foteviken 2007, s. 71ff; Thomas Rydén har muntligen framfört en annan tolkning av dessa namn.

11. Vilhelm Lorenzen, *De danske Klosters Bygningshistorie*, bd 6: *De danske Præmonstratenserklostres Bygningshistorie*, København 1925, s. 11ff; id., *De danske Klosters Bygningshistorie*, bd 11: *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie*, København 1941, s. 23; *Utstein Kloster – og Klosterøys historie*, red. Eldbjørg Haug, Utstein 2005.

12. Iwar Anderson, *Vadstena gård och kloster*, bd 1–2, Stockholm 1972.

13. Bortsett från Wienberg, *Den gotiske labyrint*, s. 151, 154 och Ing-Marie Nilsson, *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*, Lund 2009, s. 68f.

14. Jfr Marie Holmström, ”Makten och himmelriket. Kontinentala kontakter och föränderliga förbindelser i det medeltida Alvastra och Linköpings stift”, *Helgonets boning. Studier från forskningsprojektet ”Det medeltida Alvastra”*, red. Lars Ersgård, Stockholm 2006, s. 141–240 (s. 199ff).

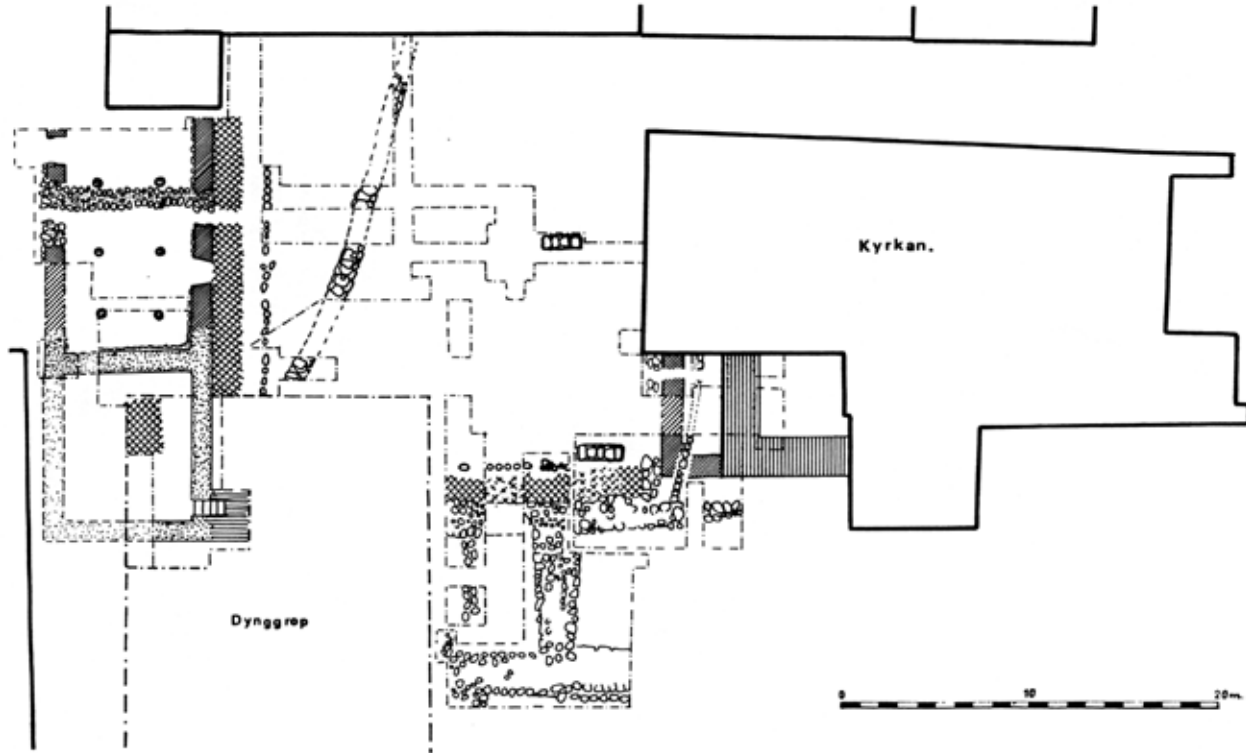

Fig. 3. Plan över byggnadsrester i Dalby framkomna vid undersökningar 1965–66. Efter Cinthio, "Dalby kungsgård", s. 90 fig. 1.

utgrävningarna började.¹⁵ Rekonstruktionsteckningarna av Bjäresjö fick däremot omedelbart genomslag.

Cinthios kungapalats

Arkitekten Sten G. A. Anjou hade lagt märke till en öst-västlig mur söder om och äldre än tornet i Dalby. Anjou föreslog att muren kunde ha omgivit en förgård väster om kyrkan, ett atrium.¹⁶ 1936, samtidigt med

restaureringen av kyrkan, påträffades murar väster om Dalby kyrka, men utan att det inrapporterades eller undersöktes:

Vidare upptäcktes, att från en dräneringsbrunn omedelbart väster om tornet grävts ett djupt schakt för avloppsledning c:a 100 meter rakt västerut. I detta schakt hade påträffats tvenne grundmurar med stenarna liggande i bruk, ett tegel golv [sic] och en ledningstrumma av sten. Schakten hade igenfyllts utan att undersökning av de

15. Jfr Erik Cinthio, "Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologin som historisk vetenskap", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Årsbok*, 1983, s. 89–100 (s. 90 fig. 1).

16. Sten G. A. Anjou, *Heliga Korsets kyrka i Dalby samt de*

älsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Undersökningar till 1000-talets arkitekturhistoria, Göteborg 1930, s. 30f; jfr även id., *Redogörelse för undersökningsarbete vid Dalby kyrka* (opubl. rapport), Landsantikvarien, Lund, 1920, s. 20.

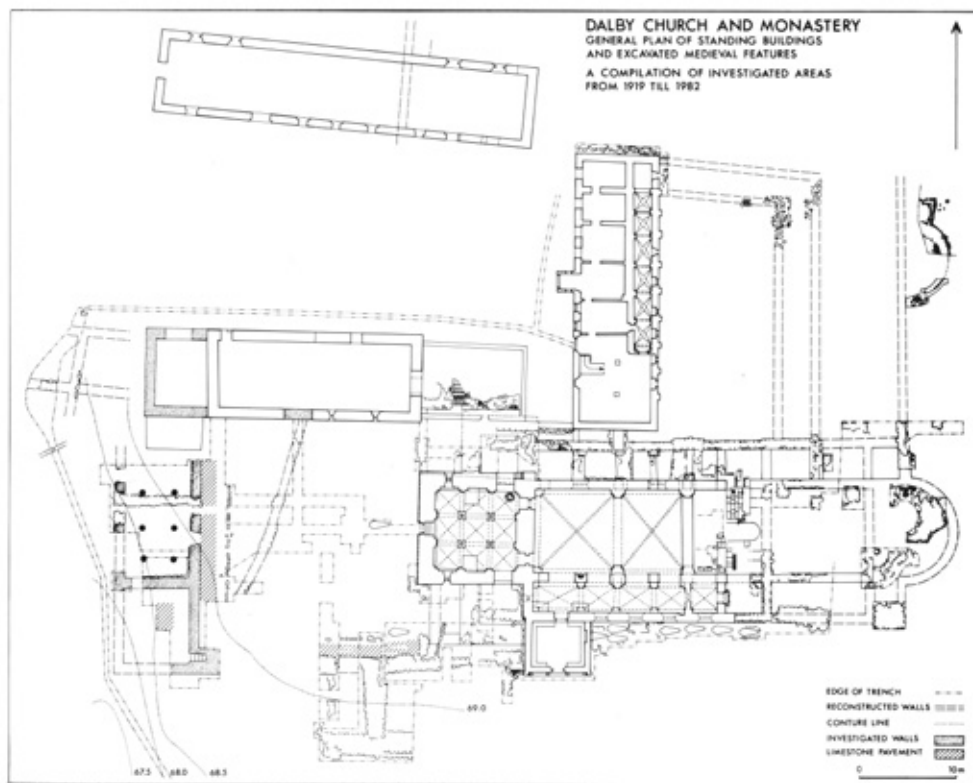

Fig. 4. Översiktsplan över undersökningarna i Dalby. Efter Lindahl, *Information Through Sherds*, s. 13 med fig. 3.

Se även plansch 1 i bokens slut.

funna bebyggelse lämningarna företagits eller anmälan om fynden gjorts.¹⁷

Iakttagelserna och noteringen i Ragnar Blomqvists dagbok glömdes snart bort.

(Åter)upptäckten av medeltida byggnadslämningar väster om kyrkan 1963 kom därför som en överraskning. ”Arkeologisk bomb” och ”sensation” kallades fyndet i pressen.¹⁸ Även ledaren av utgrävningarna, medel-

tidsarkeologen Erik Cinthio, benämnde dem en ”sensationell upptäckt”.¹⁹ Fyndet gjordes inför uppförandet av ett nytt bårhus. Under åren 1963–66 genomfördes säsongsvisa utgrävningar av medeltidsarkeologer från Lunds universitets historiska museum.

Medan Cinthio presenterade undersökningarna och tolkningen i artiklar var det fältledaren Karin Andersson som sammanfattade utgrävningarna i ett par publicerade rapporter.²⁰ Platsen och utgrävningarna pre-

17. [Ragnar Blomqvist], *Dagboksanteckningar om Dalby*, 30 april 1936, s. 1–2 (LUHM).

18. *Arbetet* 3 september 1963, ”Arkeologisk bomb i Lund”; ”Arkeologerna vädrar sensation. 1000-årigt kungaslott begravt i Dalby-jord?”.

19. Erik Cinthio, ”Kungapalatset i Dalby”, *Ale* 1966:3, s. 16–19 (s. 17).

20. Karin Andersson, *Rapport över provgrävning på södra delen av bårhustomten i Dalby 1964* (LUHM); ead., *Rapport över arkeologiska undersökningar väster om Dalby kyrka i Skåne, Bår-*

senterades även i hennes likaledes opublicerade licentiatavhandling om den så kallade vendiska keramiken från Dalby.²¹ Därtill innehåller medeltidsarkeologen Anders Lindahls doktorsavhandling om den yngre keramiken, rödgodset, från Dalby översiktsplaner över undersökningarna (fig. 4), stratigrafiska analyser samt listor över myntfynd och C14-dateringar.²²

Den följande presentationen av gårdskomplexet bygger i princip på Cinthios artiklar, kompletterade med Anderssons rapporter, där det finns en stratigrafisk analys, samt hennes licentiatavhandling; systematiseringen är dock min egen:

Fas 1, 1000–1050 (rapportens lager 1–2)

En hallbyggnad av trä med inre takbärande stolpar anläggs i nord-sydlig riktning väster om den nuvarande kyrkan. De 6 påvisade stolphålen, 30–40 cm i diameter, är nedgrävda från toppen av ett bosättningslager (lager 2) och täcks av byggnadslagret från de efterföljande stenmurarna (lager 3). Stolparna blev C14-daterade till 1015 ±100. Den absoluta huvudparten av den vendiska keramiken tillhörde denna fas, som eventuellt kan ha sträckt sig tillbaka till 900-talet.²³ Fasen är även påvisad under kyrkans golv i samband med undersökningarna 1919 samt 1984 vid Eginogården. Vid Eginogården hittades ett så kallat Quatrefoilmynt från 1017–1023, präglat av Knut den store i York.²⁴

hustomten, 1963, 1965–66, 1970 (LUHM).

21. Karin Andersson, *Den vendiska keramiken från Dalby. Analys och jämförande studier till belysning av de dansk-slaviska relationerna under 1000-talet*, otryckt lic.-avh. i medeltidsarkeologi, Lunds universitet 1971, kap. 1, s. 6ff (LUHM).

22. Anders Lindahl, *Information Through Sherds. A case study of the early glazed earthenware from Dalby, Scania*, Lund 1986, s. 9–24, 171–172.

23. Jfr K. Andersson, *Den vendiska keramiken*, s. 97 (LUHM).

24. Lasse Wallin, *Kvarteret Kloster i Dalby. Medeltida och eftermedeltida byggnadslämningar*, Stockholm 1986, s. 21, 33.

Fas 2, ca 1050–1100 (lager 3–4)

En murad stenbyggnad med en 2 m djup källare uppförs som ersättning för trähallen och på samma plats, 22,6 m väster om den nuvarande kyrkan. Byggnaden är 9 m bred. Material och teknik visar att den uppfördes ungefär samtidigt som den första stenbasilikan. Fundamentet var "gjutmurat" på samma sätt som under delar av kyrkan.

Fas 3, ca 1050–1100 (lager 3–4)

Stenbyggnaden utvidgas till en längd av troligen ca 26–27 m i nord-sydlig riktning; den är undersökt till en längd av 22 m räknat från källarens södra gavel. Byggnaden fick 3 rum, varav det södra var källaren, och källartrappan tillkom kanske vid denna tid. Byggnaden fick en 1,4 m bred portal mitt för kyrkan på östra sidan. Murtjockleken på ca 1 m antyder att den hade 2 våningar. Västra längan kompletteras med en länga i söder och troligen även en i norr, så att det bildas en atriumgård. Längan i söder skulle ha varit förbunden först med basilikans västparti, senare även med det tillbyggda västpartiet. Den södra längan var sämre bevarad än västra längan. Södra längan avtäcktes till en längd av 12 m i öst-västlig riktning, hade en bredd av ca 10 m, 1,5 m breda fundament och rester av 2 mellanväggar. Fynd av smält bly kan eventuellt komma från taket. Längs både västra och södra längans murar in mot atriumgården löpte en 1,5 m bred stenläggning av kalkstensplattor samt en syllstensrad 2 m från murarna, som förmodligen har burit en svalgång. Svalgången bör ha förbundit byggnaderna med kyrkans västra del. En mur i förband med södra längan gick således fram till tornets sydvästra hörn; muren är yngre än tornets äldsta fas. En motsvarande förbindelsemur utgår från tornets nordvästra hörn i riktning mot norr, dvs. mot en förmodat försvunnen norrlänga. Fundamentet till den västra längans förlängning mot norra och södra

längan var ”kallmurad”. Vendisk keramik förekom i lager knutna till den västra längans uppbyggnad och tidiga bruk.

Fas 4, ca 1150–1280-talet (lager 5–7)

Västra längan förändras, får ny rumsindelning, nytt golv, nya dörrar i öst- respektive västmuren och nya funktioner. Och svalgången raseras framför kyrkans västdel. 14 tappade mynt daterar brukstiden för ett trägolv i västra längans norra del till tiden från Knut Magnusson (1146, 1154–57) till Erik Klipping (1259–1286). De brända träplankorna daterades även utifrån två C14-prov till 1165 ±100 och 1175 ±100. Trägolvet låg över en tidigare mellanvägg och kan alltså inte ha tillhört stenhusets första fas; västra längan bör således ha varit i funktion senast omkring 1150. Keramik av typen rödgods samt tegel förekom tidigast i lager knutna till bruket av västra längan efter dess förändring.

Fas 5, 1280-talet–före ca 1350 (lager 8–9)

Byggnaderna förföll efter en brand och blev efter hand nedrivna. Över raseringen låg ett kulturlager samt ett kraftigt brandlager, troligen från 1388. I brandlagret låg ett mynt från Magnus Erikssons tid (Skåne 1332–60).

Den första utgrävningssäsongen spekulerades det i pressen om byggnadernas funktion; man hävdade att byggnaderna kunde ha utgjort ett ”1000-årigt kungaslott” eller ”kungaresidens”. En igensatt dörr i tornet skulle kunna tyda på förekomsten av en ”läktare”, där kungen kunde motta folkets hyllningar.²⁵ Kungaslottet avvisas emellertid av både Erik Cinthio och Rikard Holmberg som ett ”luftslott”. De benämner i stället mera försiktigt byggnaderna ett monumentalt ”gårds-

25. *Arbetet* 3 september 1963.

komplex”, som kungen kan ha använt. Andra möjligheter är klostrets hospital, härbärge eller ekonomibyggnader. Ett mynt från Valdemar den stores tid på golvet i västra längan skulle innebära en datering till mitten av 1100-talet, men anläggningen skulle även kunna vara äldre än så.²⁶

I samband med undersökningarna 1965 fastställs tolkningen som kungapalats för Sven Estridsson och hans söner i yttranden till pressen.²⁷ Tolkningen fastställs även i Cinthios egna artiklar, där anläggningen presenteras både populärt och vetenskapligt, såväl lokalt som nationellt och internationellt.²⁸

Från de första refererande tidningsartiklarna på 1960-talet, över Cinthios artiklar på 1980- och 90-talet och fram till i dag ändras, utvecklas och preciseras tolkningen av kungsgården. Presentationen av Cinthios tolkning följer här i princip den centrala artikeln ”Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologin som historisk vetenskap”²⁹, kompletterad med artiklarna om den

26. *Skånska Dagbladet* 4 september 1963, ”Inget kungaslott, men gårdskomplex”; *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 5 september 1963, ”Fakta och luftslott i Dalby”; *Helsingborgs Dagblad* 4 december 1963, ”Klostersjukhus funnet intill vår äldsta kyrka.”; [Erik Cinthio], ”Bidrag till Dalby historia”, *Ale* 1963:3, s. 47.

27. *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 26 juli 1965, ”Palatsrester märkligt fynd vid utgrävningarna i Dalby”; *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 13 juli 1966, ”Kungsgård i Dalby nu fastlagd. Skapar nya problem att lösa”; *Lunds Veckoblad* 9 juni 1967, ”Kungaboning och biskop gav Dalby storhetstid”; *Skånska Dagbladet* 11 mars 1983, ”Ett stenkast från kyrkan döljer sig kungapalatset”.

28. E. Cinthio, ”Kungapalatset”; id., ”Preliminary report on excavations of a proposed royal manor and palace in Dalby, Scania, Sweden”, *Château Gaillard*, bd 4, 1969, s. 49–52; id., ”Dalby kungsgård”; återuptryckta artiklar i id., *Minnen från Lund och Dalby*, red. Lone Mogensen, Lund 2010; id., ”Kungarnas Dalby”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 84–89.

29. E. Cinthio, ”Dalby kungsgård”.

förmodade kungalogen;³⁰ systematiseringen är min egen:

Fas A, ca 1000–1050

Den tidiga bebyggelsen med trähallen tas inte med i Erik Cinthios tolkning.³¹

Fas B, ca 1050–1100

Kungsgården och kyrkan, båda i sten, skulle ha uppförts och använts av Sven Estridsson och hans söner Harald Hen och Knut den helige; kungsgården var patrimonieell, dvs. tillhörde det kungliga släktgodset. När biskopssätet upphörde 1066 användes kungsgården av såväl kungen som kyrkans kaniker.

Fas C, ca 1120–1150

När kanikerna organiserades som ett augustinkloster övertog de formellt kungsgården, medan kung Nils och hans drottning Margareta Fredkulla markerade sin patronatsrätt till kyrkan genom att tillfoga ett västverk och här inrätta en loge med direkt ingång från kungsgården, alternativt med en balkong ut till atriumgården.

Fas D, ca 1150–1220

Patronatsrätten upphörde i realiteten efter inbördeskrigen, då nya maktkonstellationer vann insteg; klostret övertog västverket, och den gamla kungsgården gjordes om till ekonomibyggnader.

30. Erik Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare och donatorer. En spekulativ bildtolkning", *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, Stockholm 1992, s. 1–10; id., "Talande tecken och en kämpande ärkebiskop", *Amico Amici. Gad Rausing den 19 maj 1997*, red. Jonas Ellerström, Lund 1997, s. 139–149; id., "Kungarnas Dalby".

31. Jfr E. Cinthio, "Kungarnas Dalby", s. 84.

Fas E, ca 1220–1250

När kyrkan förlängdes mot öster, och klostret fick en östlig långa norr om koret, förföll den tidigare kungsgården. Västverket byggdes om till ett massivt torn med loge under Valdemar II Sejrs regeringstid. Mot slutet av perioden togs logen bort på initiativ av (ärke)biskop Jakob Erlandsson, som låg i strid med kungamakten.

Fas F, 1280-talet–före ca 1350

Efter hand som klostret byggdes ut norr om kyrkan övergav och rev man byggnaderna i väster.

Läraren Georg Welin har i tre artiklar reviderat anläggningens konventionella byggnadshistoria. Gemensamt för alla artiklarna är att kyrkans och palatsets utveckling vävs samman med historiska händelser och personer. Först argumenterade Welin för att basilikan kan ha haft en föregångare i form av en mindre, enskeppig kyrka med östtorn, såsom kanske var fallet vid Lunds domkyrka, enligt Cinthio. Kungsgården skulle enligt denna hypotes ha anlagts av Sven Estridsson redan på 1040-talet, medan basilikan tillkom under sönerna Harald Hen och Knut den helige på 1070–80-talet.³²

Därnäst har Welin föreslagit att en första stavkyrka kan ha stått på platsen samtidigt med trähallen och att en första stenkyrka liksom ett första stenpalats kan ha tillkommit redan på Knut den stores tid; källardelen uppfattas här som en yngre byggnadsdel. Dateringen sker med hänvisning till stenbyggnationen vid Drotten i Lund, myntfyndet från Knut den stores tid och

32. Georg Welin, "Dalby kyrkas grundläggning. Ett byggnadsarkeologiskt försök", *Ale* 1991:4, s. 1–17; Cinthio har anslutit sig till denna tolkning, jfr Erik Cinthio & Gérard Franceschi, *Skånes stensulptur under 1100-talet*, 2. utg., red. Asger Jorn, København 1995, s. 35.

den vendiska keramiken från 1000-talets första hälft. Basilikan skulle då likväl vara från Sven Estridssons tid.³³

Och nu senast har Welin argumenterat för att basilikan, en västkrypta och västra långans källare tillkom samtidigt på 1050-talet, medan basilikans kor tillhör en senare fas på 1070-talet. Welin antyder att den stora basilikan tillsammans med palatset kan ha planerats av Sven Estridsson som ett ”rikscentrum”, alltså ett ärkesäte, men att man efter normandernas erövring av England satsade på Lund i stället.³⁴

Cinthios palats har kompletterats med en jaktpark av den historiske arkeologen Anders Andréén. Han har tolkat Dalby hage 1 km nordväst om kyrkan som en kunglig jaktpark. Dalby med dess kyrka och palats, avgränsat av en grav, en tvådelad bebyggelse samt jaktpark, ses här som ett exempel på ett medvetet efterliknande av tyska kejsarpalats med deras parker, ett kristet landskap och ett ”imitatio imperii”.³⁵

Nyligen har teologen Stephan Borgehammar föreslagit att hela anläggningen var uppbyggd som en symbolisk bild av Salomos tempel i Jerusalem, såsom det beskrivs i Bibeln. Templet hade fyra delar – en tvådelad förhall, det heliga och innerhallen med det allra heligaste, och dess arkitektur skulle då återfinnas i Dalby

33. Georg Welin, ”Dalby kyrkas äldsta historia. Ett diskussionsförsök”, *Ale* 2004:4, s. 1–14.

34. Georg Welin, ”Kungarnas Dalby och biskop Eginö”, *Ale* 2010:2, s. 1–23.

35. Anders Andréén, ”Paradise Lost. Looking for Deer Parks in Medieval Denmark and Sweden”, *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*, red. Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård, Stockholm 1997, s. 469–490; id., ”Det förlorade paradiset – att söka efter jaktparker i det medeltida Danmark och Sverige”, *Ale* 1999:2, s. 16–30; id., ”Landscape and settlement as utopian space”, *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*, red. Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, Højbjerg 1999, s. 383–393 (s. 387f); Andréén i denna bok.

med atriumgården i väster, förhallen, långhuset och koret, alternativt med en uppdelning av långhuset vid nischkolonnen.³⁶

Granskning av kungapalatset

Det är svårt att granska äldre arkeologiska undersökningar utifrån den efterlämnade dokumentationen av rapporter, fotografier, teckningar och fynd. Men såvitt jag kan bedöma är uppdelningen på faser och den tillhörande kronologin, baserad på C14-dateringar, myntfynd, keramik och byggnadsteknik såsom den är fastlagd av Erik Cinthio och Karin Andersson, i princip fortfarande trovärdig.

Ett antal punkter där situationen är osäker kan dock uppräknas: dateringen av tråhallen, då C14-dateringar för den tidiga medeltiden rent generellt är mycket osäkra; stenbyggnadernas inbördes kronologi; förekomsten av en stenbyggnad i norr, som stänger rummet mellan gården och kyrkan; sammanfogningen av stenbyggnaderna inbördes; sammanfogningen av södra långan med kyrkan, där den ursprungliga utformningen av kyrkans västra del är osäker.

Särskilt på följande fyra punkter kan det sättas frågetecken för de etablerade uppfattningarna kring gårdskomplexet.

Tidig bebyggelse

Centralt för diskussionen om Dalby är dateringen, utbredningen och karaktären av den tidigaste bebyggelsen med merparten av den vendiska keramiken. Hitills har enbart Welin förhållit sig till Dalby före Sven

36. Stephan Borgehammar, ”Ett Jerusalem i Skåne”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 64–76 (s. 68ff); Borgehammar i denna bok; jfr *Bibelen. Den helige skrifs kanoniske bøger*, utg. Danske Bibelselskab, København 1969, Første Kongebog kap. 6–8.

Estridsson och biskop Egin. Men Welins hypotetiska datering av stenpalatset till Knut den stores tid ger inte stort utrymme i tid för en tidig bebyggelse (lager 2), med tanke på att bebyggelsen skulle vara äldre än både västra längan i sten och trähallen; såväl stolphål som stenfundament har grävts ned genom det keramikförande lagret (lager 2).

Trähall och stenkällare

Trähallen behöver inte ha existerat före stenbyggnaden. Som i Bjäresjö, där stenkällaren i en fas stod tillsammans med en korsvirkesbyggnad, och eventuellt även i Fjälkinge, kan västra längan i en första fas ha kombinerat en stenkällare med en timrad överbyggnad.

Atriumgårdens datering

Det är oklart om atriumgården med dess byggnader och svalgång tillkom i en byggnadsfas eller om exempelvis södra längan och svalgången är en senare konstruktion. Erik Cinthio hävdar att atriumgården tillhör Sven Estridssons och hans söners tid. Cinthio hänvisar till en stenkistgrav (fig. 5) med huvudnisch mellan södra längan och tornets sydvästra hörn när han menar att svalgången bör ha raserats vid mitten av 1100-talet, åtminstone längs södra längan. Anläggandet av graven skulle ha stört svalgångens plattor, och svalgången behövt tas ned. Och graven skulle enligt Cinthio tillhöra klostertiden efter mitten av 1100-talet.³⁷ Stenkistgravar är typiska för 1100-talet, men de kan i princip vara samtidigt med det första kyrkobyggandet i sten, alltså kan de även tillhöra 1000-talet; skelettet i graven har armställning A, där armarna ligger längs kroppen.³⁸

37. E. Cinthio, "Dalby kungsgård", s. 90 med fig. 1, s. 95f.

38. Jfr Jakob Kieffer-Olsen, "Middelalderens gravskik i Danmark – en arkæologisk forskningsstatus", *Hikuin* 17 (1990), s. 85–112 (s. 95ff); Maria Cinthio, *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund*, Stockholm & Stehag 2002, s. 46ff.

Fig. 5. Stenkistgrav mellan tornet och södra längan; täckstenarna borttagna och skelettet framgrävt. Foto 1965, LUHM.

Men enligt Karin Anderssons rapport och avhandling är stenkistgraven, som undersöktes 1965, anlagd före både den södra längan och svalgången. Gravens nedgrävningskant låg enligt Andersson tydligt under södra längans byggnadslager samt under kalkstensplattorna och deras utjämningslager: "Nedgrävningsgränsen för kistan var ytterst diffus. Den låg emellertid klart under byggnadslagret från sydlängan och utjämningskiktet under kalkstensplattorna, vilka f.ö. delvis låg över kistan".³⁹ Vidare antyder rapporten att utjämningslagret (lager 6) under svalgångens kalkstenar kan ha innehållit små tegelfragment, äldre rödgoods och

39. K. Andersson, *Rapport över arkeologiska undersökningar* (LUHM), s. 27 citat; ead., *Den vendiska keramiken*, s. 17, 19 (LUHM).

blågrått gods – eller så gäller detta enbart utjämningslagret under västra längans trögolv.⁴⁰ Även valet av kalksten som material kan antyda en senare datering av atriumgården, förslagsvis samtidig med utbyggnaden av koret på 1100–1200-talet med bruk av kalkstenar.⁴¹

Oavsett hur det ligger till så öppnas här för att uppförandet av södra längan, åtminstone svalgången, sannolikt skedde på 1100-talet. Förslagsvis skulle atriumgården då ha anlagts i samband med uppförandet av kyrkans förhall; därav en förbindelsemur i förband med södra längan fram mot förhallens hörn. Den utbyggda atriumgården skulle alltså inte tillhöra Sven Estrids-sons kungsgård på 1000-talet utan tiden för augustinklostret på 1100-talet! Och det är inte längre nödvändigt att spekulera om hur svalgången skulle kunna vara förbunden med basilikans västra del på 1000-talet, för det fanns troligen ingen svalgång under den perioden.

Norra längan

Det bör övervägas om det så kallade Magasinet i den nuvarande kungsgården, inte att förväxla med medeltidens kungsgård, kan ha utgjort norra längan i gårds-komplexet. Det ligger ungefär där man kan förvänta sig placeringen av atriumgårdens norra länga. Magasinet daterades av Vilhelm Lorenzen till 1100-talet, alltså till samma tid som förhallen och kanske samtidigt med de övriga längorna i komplexet. Dateringen förutsätter att magasinets romanska fönster är ursprungliga och att inslagen av tegel tillhör en senare ombyggnad.⁴² Om magasinets fönster i stället återanvänder sandstenskvader från exempelvis kyrkans torn, och teglet

är ursprungligt, bör dateringen snarare bli 1200-talet.⁴³

Upprepade gånger har Cinthio poängterat att det är osannolikt att gårdskomplexet från början har tillhört ett kloster. Klosterordnar hade inte de nödvändiga resurserna för ett tidigt stenbygge, och placeringen i väster var otänkbar, om inte huvudkoret låg i väster. Sambandet med västverket skulle enligt Cinthio betyda att anläggningen bör vara uppförd av kyrkans patron, alltså kung Sven Estridsson, och hans söner.⁴⁴

Tolkningen av tornet och gårdskomplexet hör således samman, men det finns en risk för cirkelbevis. Existensen av ett västverk med en loge visar att gårds-komplexet var en kungsgård, och kungsgården betyder att tornet hade en kunglig loge, alltså var ett västverk. Men är tornet i Dalby ett så kallat västverk?

Tvetydiga torn

De romanska kyrktornen har med sin påfallande variation givit anledning till en omfattande debatt och litteratur: om tornens spridning, datering, arkitektur, funktion och betydelse, om aktörerna och motiven. Kan tornen ha fungerat som dop- eller gravkapell, som upphöjda tribuner för aristokratiska kyrkoägare och som symbol för deras makt, eller som klocktorn och symbol för Det himmelska Jerusalem?

I grunden råder det dock enighet om att de tidiga kyrktornen finns i de rikaste jordbruksbygderna, vid de större gårdarna och institutionerna, alltså vid kungsgårdar, huvudgårdar, kloster och domkyrkor.

40. K. Andersson, *Rapport över arkeologiska undersökningar* (LUHM), s. 9f.

41. Förslag av Barbro Sundnér, oktober 2010.

42. Jfr Vilhelm Lorenzen, *De danske Klosters Bygningshistorie*, bd 9: *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, København 1928, s. 131.

43. Jfr Anna-Paula Andersson, *Dalby kloster* (C-uppsats, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, vårterminen 1985), Lund 1985, s. 26ff; Gunhild Eriksdotter, *Dalby kungsgård. Byggnadsarkeologisk undersökning. Dokumentation över renoveringsarbetena 1994–95*, Lund 1996, s. 82f.

44. E. Cinthio, "Kungapalatset", s. 18f; id., "Preliminary report", s. 52; id., "Dalby kungsgård", s. 97.

Förekomsten av torn (och absider) är således knuten till de ekonomiska resurserna och den sociala strukturen, som för medeltidens Danmark tecknar en skev bild från väster till öster (fig. 6) och för det medeltida Norge och Sverige innebär en koncentration till centrala landskap.⁴⁵

Men varför fick kyrkor tidiga torn – ibland med galleri och altare? Jag menar att det i Skandinavien finns två huvudtendenser till förklaringar, traditioner eller perspektiv, som båda söker stöd i kontinentala förebilder. Gemensamt för perspektiven är att de romanska tornen med gallerier i Skandinavien uppfattas som reducerade utgåvor av västverken vid karolingiska, ottonska och staufiska storkyrkor.

Det första forskningsperspektivet, det ”sakrala”, betonar donatorernas fromhet som motiv, tornet som en symbol för Det himmelska Jerusalem och tornets roll i den kyrkliga liturgin. Det hänvisas till förekomsten av klockor, altare och gravar i tornen. Perspektivet hävdades tidigt av konsthistorikern William Anderson, som framhävde exempel på altare i de skånska kyrktornen, exempelvis i Vä och Simris.⁴⁶ Därefter uppträder perspektivet enbart sporadiskt och sällan fristående.⁴⁷

Det andra och mer utbredda forskningsperspektivet, det ”profana”, uppfattar tornet som ett ”västverk”.

45. Jfr Sigrid Christie & Håkon Christie, *Norges kirker, Østfold*, bd 1, Oslo 1959, s. 15ff, 36, 45; Wienberg, *Den gotiske labyrint*, s. 101ff, 153ff med fig. 90; Ann Catherine Bonnier, ”Sockenkyrkorna under medeltiden”, *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, red. Markus Dahlberg & Kristina Franzén, Stockholm 2008, s. 129–176 (s. 142ff med fig. 77).

46. William Anderson, *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*, Lund 1926, s. 43ff.

47. T.ex. Ebbe Nyborg, ”Om romanske kirketårne i Danmark”, *Kongens Makt og Ære. Skandinaviske herskersymboler gjennom 1000 år*, red. Martin Blindheim, Per Gjærder & Dag Sæverud, Oslo 1985, s. 93–100; id., ”Kirke og sogn”, s. 153f; Rikard Holmberg, *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*, Stockholm 1990, s. 32ff.

Fig. 6. Romanska torn och centralkyrkor i medeltidens Danmark. Efter Wienberg, *Den gotiske labyrint*, s. 158 med fig. 90.

Här betonas donatorernas behov av manifestation, tornet som en symbol för makt och som en tribun för kungen eller aristokratin, varifrån de kunde se och bli sedda. Många har således inspirerats av konsthistorikern Gunnar Redelius' undersökningar av kungamakt och kyrkobyggnade i Östergötland. Redelius menade att kungen efter kejserlig förebild hade hyllats vid ceremonier i kyrkan som Kristi ställföreträdare, en liturgisk kungahyllning, där även kröningen förnyades i ett ”coronamentum”.⁴⁸ Det profana perspektivet förekommer i Danmark,⁴⁹ men har fått massivt genomslag

48. Gunnar Redelius, *Kyrkobyggnad och kungamakt i Östergötland*, Stockholm 1972, jfr Ernst H. Kantorowicz, *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, Berkeley & Los Angeles 1946, s. 65ff, 157ff.

49. T.ex. Otto Norn, ”Et ridderkors”, *Kirkehistoriske Samlinger* 1980, s. 11–30 (s. 19ff); Hugo Johannsen & Claus M. Smidt, *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*, red. Hakon Lund, København 1981, s. 49ff; Ulla Kjær & Poul Grindler Hansen, *Kirkerne i*

i Sverige sedan 1980-talet med projektet ”Kulturlandskapet genom 6000 år”.⁵⁰ Och tolkningen har populariserats av journalisten Maja Hagerman i flera av hennes böcker, exempelvis i *Spåren av kungens män*.⁵¹

I diskussionen förutsätts att medeltidens aktörer var män. Storgårdar, torn och torngallerier befolkades således av män. Begreppet ”stormansgård” används påfallande ofta.⁵² I en genuskritisk variant av det profana perspektivet befolkas gallerierna i stället av kvinnor, aristokratins kvinnor, som liksom nunnorna hade tribuner i sina klosterkyrkor. Arkeologen Hans Hildebrand diskuterade fenomenet i *Sveriges medeltid* och konstaterade tvärsäkert: ”Det synes mig icke nödigt att nedlägga mycken möda på utrönande af en alldeles särskild kyrklig uppgift för dessa vestemporor: de voro uppenbarligen kapell. [...] Emporerne voro samlingsrum för kvinnor, för förnäma, för sångkörer.”⁵³ Själv har jag hävdad att torngallerierna var förbehållna kvinnor med hänvisning till bruket av gallerier i bysantinska kyrkor, att flertalet av de danska torngravarna rymmer

Danmark, bd 1, København 1988, s. 38f.

50. Jfr Mats Anglert, ”Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid”, *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, red. Hans Andersson & Mats Anglert, Stockholm 1989, s. 221–242; id., *Kyrkor och herravälde*, s. 78ff; Wienberg, *Den gotiske labyrint*, s. 153ff; Martin Hansson, *Huvudgårdar och herravälde. En studie av smäländsk medeltid*, Stockholm 2001, s. 105ff; Ing-Marie Nilsson, ”Härsarsymbol och högsäte – om betydelsen av västmarkeringar i romanska kyrkor”, *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2003:1, s. 31–49; Olof Sundqvist, ”Från vikingatida aristokratiska hallar till medeltida stormannakyrkor”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 52 (2006/07), s. 20–32.

51. Maja Hagerman, *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*, Stockholm 1996, s. 312ff.

52. Jfr Jes Wienberg, ”Stormænd, stormandskirker og stormandsgårde?”, *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1997:4, s. 53–61.

53. Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring*, bd 3, Stockholm 1903, s. 375.

kvinnor och barn, samt hänvisat till lokala traditioner med kvinnor som tornbyggare eller torninvånare, exempelvis i Bjäresjö. I större tidiga bysantinska kyrkor var galleriet emellertid förbehållet kejsaren eller kejsarinnan och hennes hov, medan kvinnor i övrigt stod nere i sidoskeppet.⁵⁴

Nyligen har medeltidsarkeologen Ingrid Gustin föreslagit att tornet i Bjälbo i Östergötland, dendrokronologiskt daterat till omkring 1220, kunde ha varit bostad för Birger Jarls mamma, änkan Ingrid Ylva av Sverkersätten.⁵⁵ Men kyrktornet i Bjälbo avviker från det stora flertalet romanska torn genom att det saknar galleri och altare och genom att det just har fungerat som bostad.

Med det profana perspektivet har det uppstått en tendens både i Skandinavien och på kontinenten att uppfatta alla tornkonstruktioner i kyrkors västpartier som besläktade med det karolingiska västverket. Utgångspunkten för teorin om västverket är det mäktiga tornet vid benediktinklostret Corvey i Tyskland (fig. 1 i Kristina Krügers artikel i denna bok). Liksom det fanns en uppdelning mellan påve och kejsare skulle kyrkobyggnaden vara uppdelad mellan två makter med ett sakralt centrum i öster och ett världsligt centrum i väster. Det har emellertid flera gånger påpekats att uppdelningen mellan sakralt och profant, mellan kyrkomakt och kungamakt, *sacerdotium* och *regnum*, är en anakronism.⁵⁶

54. Jes Wienberg, ”Tavse romanske tårne”, *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993:3–4, s. 69–92 (s. 82f); jfr Thomas F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*, University Park, PA & London 1971, s. 130ff.

55. Ingrid Gustin, ”Kvinnan, tornet och makten i Bjälbo”, *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*, red. Mats Mogren m.fl., Lund 2009, s. 111–127.

56. T.ex. Nyborg, ”Om romanske kirketårne”; även Jes Wienberg, ”Fästningar, magasiner og symboler – Østersøens flertydige kirker”, *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000:4,

De senare åren har perspektivens gemensamma utgångspunkt, nämligen västverket som begrepp och typ, granskats kritiskt och förkastats. Konsthistorikern Dagmar von Schönfeld de Reyes har således i en forskningshistorisk avhandling, *Westwerkprobleme*, undersökt hela problemfältet. Västverk som begrepp användes första gången av konsthistorikern Josef Bernhard Nordhoff 1873 om västpartiet vid Minden domkyrka; det var en "wilhelmsk" konstruktion med associationer till det militära och det nationella. Västverket etablerades under 1900-talets första årtionden som en egen byggnadstyp av Wilhelm Effmann och hans elev Alois Fuchs, med Corvey samt Centula (nu St. Riquier) i Frankrike som centrala monument. Under de följande åren identifierades ständigt nya västverk. Fuchs menade först att västverket hade fungerat som baptisterium och härskaremporium. Med hänvisning till palatskyrkan i Aachen utvecklade Fuchs så på 1950-talet en teori om västverket som en "kejsarkyrka" med tillhörande kejsarkult. Teorin avvisas av von Schönfeld de Reyes, som menar att begreppet västverk över huvud taget inte är användbart för att klassificera kyrkornas mycket varierade västpartier. Det finns ingen byggnadstyp som kan kallas västverk. Kyrkan i Corvey kan inte ha varit inspirationskällan till ett antal reducerade västverk vid andra kyrkor. Och västpartiet i Centula är varken bevarat eller tillräckligt känt. Västverket, fullständigt eller reducerat, är således en fiktion.⁵⁷

Men självklart är det möjligt att integrera de två perspektiven. Makt på medeltiden måste med nödvändighet definieras och framträda i en religiös kontext för att vara legitim. Det sakrala och det profana perspektivet representerar tendenser, inget knivskarpt antingen/

s. 26–58 (s. 38).

57. Dagmar von Schönfeld de Reyes, *Westwerkprobleme. Zur Bedeutung der Westwerke in der kunsthistorischen Forschung*, Weimar 1999.

eller. Det finns tolkningar som försöker med ett både-och: både Det himmelska Jerusalem och makt, både kyrklig liturgi och aristokratiskt uppvisande.⁵⁸

Tornet i Dalby är frånvarande i den aktuella debatten om de tidiga tornens datering, arkitektur, funktioner, betydelser, aktörer och motiv. Frånvaron kan bero på att tornet inte är dokumenterat i den nyare litteraturen och att det har en komplicerad och delvis osäker byggnadshistoria. Tornet i Dalby står i den yttersta änden av den arkitektoniska skalan tillsammans med andra stora monument, domkyrkor och klosterkyrkor, och är således atypiskt. Men det borde finnas med i debatten, eftersom det är centralt för tolkningen av hela Dalbykomplexet, och dessutom kan ha varit en förebild vid andra byggen.

Tornet i Dalby

Begreppen som har använts för att karakterisera tornet i Dalby (fig. 7) med dess olika rum är många och de avslöjar en osäkerhet om tornets rätta tolkning: västverk, västanläggning, krypta, dopkapell, baptisterium, förbyggnad, förhall, förkyrka, överkyrka, kanikkor, kapell, loge, empor, galleri och herrskapsläktare. Tornet i Dalby är således inte bara tvetydigt, utan mångtydigt.

Bakom osäkerheten kring valet av begrepp finns en osäkerhet eller snarare oenighet, dels om dateringen av tornets byggnadsfaser, dels om tolkningen av särskilt tornets andra våning. Osäkerheten och oenigheten är emellertid inget överraskande med tanke på att medeltida byggnader sällan kan dateras mera exakt och att tornet faktiskt har förändrats radikalt flera gånger.

Tornet har beskrivits, dokumenterats och analyserats tillsammans med kyrkan, klostret och gården sedan 1800-talet. Tornet nämns i de flesta arkitektur-

58. T.ex. Nilsson, *Mellan makten och himmelriket*, s. 64ff.

Fig. 7. Tornet i Dalby. Foto Jes Wienberg, september 2010.

och konsthistoriska översiktsverk, och det har hamnat i fokus i samband med restaureringar och utgrävningar som ibland kunde beröra just tornet, men oftast har berört andra delar av anläggningen. De avgörande årtalen har här varit 1907–08, 1912, 1919, 1936, 1940–41, 1963–66, 1977 och 1984. Jubileumsåret 2010 är ytterligare en anledning till att undersöka och debattera tornet.

Huvudverket om Dalby kyrka är arkitekten Sten G. A. Anjous doktorsavhandling *Heliga Korssets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense*. Här

fastläggs och rekonstrueras byggnadsfaserna, som än i dag förmedlas i populära sammanhang.⁵⁹ All senare forskning har behövt förhålla sig till Anjous undersökningar; avhandlingen gav även anledning till kritik, inte minst av (medeltids)arkeologen Otto Rydbeck.⁶⁰ Men helt nya möjligheter till tolkning uppstod i samband med undersökningarna på 1960-talet.

Tornet i Dalby har fått sitt nuvarande utseende genom fyra större förändringar; det råder dock oenighet om fasernas datering och detaljer i förloppet:

Fas 1, 1000-talet

Spår av en byggnad äldre än det stående tornet i Dalby är påvisade 1919 och 1965–66 i form av ett murhorn söder om tornet; muren är äldre än både förhallen och dess sidotorn och genombryts av en stenränna, troligen från brunnen i förhallen. Byggnaden kan ha uppförts i direkt förlängning av arbetet på basilikan, som då aldrig har stått med en rak gavel i väster. Muren är ca 1 m bred, grundmuren 1,2 m, och skulle påminna om västra längans norra del.⁶¹ Georg Welin har föreslagit att kyrkan fick en bred tvärgående förhall, ett *narthex*, med en krypta i likhet med exempelvis Centula.⁶²

Ett västligt tvärskepp är en möjlighet med tanke på ett bevarat tvärskepp vid St. Aposteln i Köln, där

59. Anjou, *Heliga Korssets kyrka*; jfr id., *Heligkorskyrkan i Dalby*, 7. uppl., Stockholm 1980 [1. uppl. 1931]; även id., *Redogörelse för undersökningsarbete* (Landsantikvarien, Lund).

60. Jfr Otto Rydbeck, ”De äldsta stenkyrkorna i Sydskandinavien”, *Tidskrift för konsvetenskap* 15 (1931), s. 4–62.

61. Jfr Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 20 (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korssets kyrka*, s. 30f, 34f fig. 9; K. Andersson, *Rapport över arkeologiska undersökningar*, s. 24f (LUHM); ead., *Den vendiska keramiken*, s. 16 (LUHM); E. Cinthio, ”Dalby kungsgård”, s. 90 fig. 1.

62. Welin, ”Kungarnas Dalby”, s. 5, 8; även Lone Mogensen, ”Den berömda platsen”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 38–47 (s. 43ff).

kyrkan för korherrar grundlades ca 1030.⁶³ Ifall byggnaden har legat symmetriskt i förhållande till långhuset i Dalby bör den ha haft en bredd i norr-söder på ca 24 m, men motsvarande fundament har inte påvisats norr om tornet.

Alternativt kan man föreställa sig ett tredelat västtorn, alltså ett framträdande mittorn med sidotorn eller mindre sidorum, som vid Sven Nordmans domkyrka i Roskilde från 1080-talet,⁶⁴ Linköpings domkyrka från 1120-30-talet⁶⁵ och Vreta klosterkyrka från ca 1130.⁶⁶

Om mittdelen har varit framskjutande som i Vreta sammanfaller den delvis med den stående förhallen. Man kan då tänka sig att delar av eller en kärna i den stående förhallen har återanvänts från denna tidiga byggnad, som Welin övertygande har visat; förekomsten av två faser i förhallen framgår tydligast i skillnaden mellan kvadrarna i muren under respektive över nivån för kapitälerna.⁶⁷

Dalbys nischkolonner, krypta, torn och även atrium kan ha haft domkyrkan i Hildesheim som förebild. Nischkolonnerna i Hildesheim har nyligen omdaterats från Hezilos till Godehards tid som biskop. Enligt upplysningar i biskopens levnadsbeskrivning lät Godehard mellan 1023 och 1035 bygga ”ett härligt paradisum med sköna pelarhallar och höga torn” framför en krypta i

63. Jfr Hans Erich Kubach & Albert Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler*, Berlin 1976-89, bd 1, s. 513ff; bredden i norr-söder är här ca 37 m.

64. DK III: *Københavns Amt*, bd 3, s. 1267ff med fig. 14; tornets bredd i norr-söder var ca 19 m; jfr förslag av Erik Lundberg, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000-1400*, Stockholm 1940, s. 215, 253.

65. SvK, Östergötland, hf. 200, 1987, s. 306ff; bredd ca 16 m.

66. Jfr SvK, Östergötland II, hf. 43, 1935, s. 27ff med fig. 15-17; bredd ca 17 m.

67. Welin, ”Kungarnas Dalby”, s. 5ff; jfr Lone Mogensen, ”Ett hus i sten”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 54-63 (s. 60f).

väster, som skulle ha ”fördunklat domkyrkan”. I Hildesheim fanns även en västempor mellan två trapporn.⁶⁸

Fas 2, ca 1125-1200

En förhall med två sidotorn av sandstenskvadrar tillförs basilikan. Förhallen är kvadratisk med 9 valvurna av kolonner med dekorerade kapitäl. I väster finns en ingång och portal med ett tympanon. Från hallen går det trappor upp till basilikans långhus. I nordöstra hörnet finns en stensatt brunn. Vid restaureringen 1940-41, då cementputs togs bort, påträffades det ursprungliga golvet, altarnischen i öster återskapades, och dörrarna till långhuset öppnades på nytt.⁶⁹

Sidotornen är kända från fundament i norr och söder. I söder, där fundamentet är 2 m brett, är det påvisat att sidotornet har uppförts i förband, alltså samtidigt med förhallens murverk. Sidotornens existens framgår även av två stora portaler, som har förbundit förhallen med tornen. Den norra portalen är synlig, men igenmurad, medan den södra är bevarad. Sidotornens ursprungliga höjd är okänd.

Konsthistorikern och arkitekten Erik Lundberg, som restaurerade förhallen, menade emellertid att förhallen och kanske även sidotornen aldrig fullbordades enligt planen. Väggarna i förhallen verkade inte slutförda, liksom spår av stark förvittring kunde tyda på att förhallen länge hade stått utan tak.⁷⁰ Som en alternativ

68. Karl Bernhard Kruse, *Der Hildesheimer Dom. Grabungen und Bauuntersuchungen auf dem Domhügel 1988 bis 1999*, Hannover 2000, s. 112ff, 135, 288, Abb. 120; ”paradisum delectabile pulchris porticibus altisque turribus”.

69. Otto Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall och dess restaurering”, *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund Årsberättelse 1940-41*, s. 212-233 [= *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1941, s. 64-85]; Erik Lundberg, ”Dalby kyrkas förhall. Några iakttagelser”, *Fornvännen* 40 (1945), s. 154-159.

70. Lundberg, ”Dalby kyrkas förhall”, s. 154f.

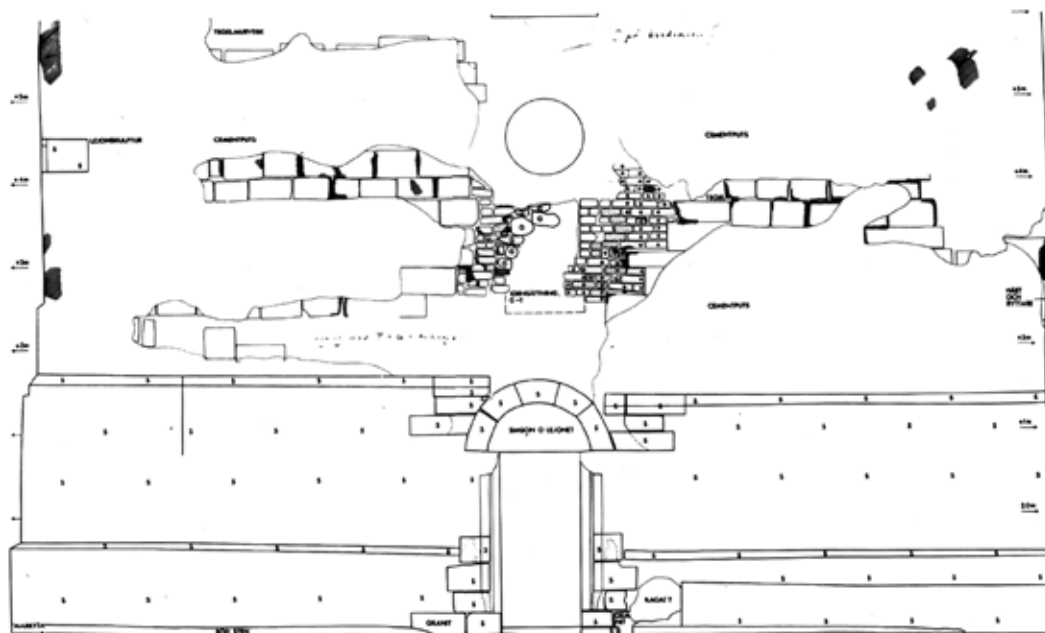

Fig. 8. Nedre delen av tornets västfasad med förhallens bevarade ingångsportal och häröver de yttre spåren efter en igenmurad portal till övervåningen. Efter Erik Cinthio, "Dalby kungsgård", s. 96 med fig. 6.

förklaring kan dock framföras att förhallen delvis har varit utsatt för väder och vind efter tornets ras – eller vid 1600–1700-talets förfall. Om tornen verkligen uppfördes kan de inte ha haft någon lång levnadstid, eftersom en stenkestgrav och även vapenhuset överlagrar det södra sidotornet.⁷¹

Delar av en övervåning har bevarats. I samband med en byggnadsarkeologisk undersökning 1977 kunde den ursprungliga höjden fastställas till 10,8 m med utgångspunkt i en bevarad gesimssten vid tornets nordvästra hörn,⁷² men det kan inte uteslutas att andra delar har varit högre. I övervåningen är delar med kvadersten ännu bevarade, medan andra delar är ommurade med tegel.

I övervåningen har en ursprunglig västportal beva-

rats (fig. 8), med sidor i sandstenskvarer i likhet med byggnaden i övrigt. Rydbeck tolkade portalen som sekundär,⁷³ dvs. tillhörande fas 3, men det kan inte vara korrekt med tanke på uppmurandet med kvadrar. Där emot måste portalen ha fungerat även i fas 3. Welin har föreslagit att portalen kan ha tillkommit redan i samband med en första tvärbyggnad, alltså på 1050-talet,⁷⁴ men portalens väl huggna sandstenskvarer, som hör samman med förhallen från 1100-talet, motsäger en så tidig datering.

Förhallen med sidotornen dateras som regel till 1100-talets första hälft med hänvisning till likheterna med kryptan vid Lunds domkyrka, varifrån man har kännedom om årtal knutna till invigningen av altarna – högaltaret 1123, norra sidokapellet 1126 och södra

71. Jfr Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 71.

72. Jfr Kerstin Nielsen, *Rapport över byggnadsarkeologisk undersökning av Dalby kyrka* (Landsantikvarien, Lund), 1977, s. 2, 7.

73. O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 221.

74. Welin, "Kungarnas Dalby", s. 6f.

sidokapellet 1131. Inte oväntat varierar den mer exakta dateringen av Dalbys förhall beroende på hur man har uppfattat stilen, eventuella förebilder och tornets fasor – alltifrån 1110–20-talet,⁷⁵ 1123–30,⁷⁶ 1125–35,⁷⁷ 1125–50,⁷⁸ ca 1130,⁷⁹ ca 1140,⁸⁰ ca 1160⁸¹ och 1100-talets första hälft⁸² till 1100-talets andra hälft.⁸³

Fas 3, ca 1200–1250

Sidotornen störtar ned eller rivs, och ovanpå hela förhallen uppförs ett torn i tegel. Enligt Anjou bör sidotornen ha ödelagts kring 1200, eller ca 1200–1250.⁸⁴ Samtidigt med valvslagningen i mittskeppet skapas en stor rundbågig öppning mellan långhuset och tornet. Tegeltornets mittmur bärs av en stor avlastningsbåge, som går ned genom förhallens valv som två kraftiga stödpelare. Stenhuggarmärken med korstrianglar på

75. E. Cinthio, "Kungarnas Dalby", s. 87.

76. William Anderson, "Dalby – en cluniacensisk förhallsbyggnad i Skåne", *Tidskrift för konvetenskap* 9:4 (1924–25 [tr. 1926]), s. 112–121 (s. 120); id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 24.

77. Vilhelm Lorenzen, "Danmark", *Nordisk Kultur*, bd 23: *Kirkebygninger og deres Udstyr*, Stockholm, Oslo & København 1934, s. 94–188 (s. 113).

78. J. B. Løffler, *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder (den romanske Periode)*, Kjøbenhavn 1883, s. 28; Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 17 (Landsantikvarien, Lund); Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 119f; Ragnar Blomqvist, "Iakttagelser i Dalby kyrka under restaureringen 1936", *Tidskrift för konvetenskap* 19 (1936), s. 123–132 (s. 128).

79. Monica Rydbeck, *Skånes stenmästare före 1200*, Lund 1936, s. 88; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 216, 223.

80. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 67f.

81. Welin, "Kungarnas Dalby", s. 3 fig. 1.

82. E. Cinthio, "Dalby kungsgård", s. 95.

83. Armin Tuulse, *Romansk konst i Norden*, Stockholm 1968, s. 26; id., "Der Kirchturm in Skandinavien als Symbol und Wehrbau", *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts*, red. Sven Ekdahl, Visby 1969, s. 171–187 (s. 176f).

84. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 71, 102.

pelarna kan knytas till Lunds domkyrka och daterar, liksom valven, tornet till ca 1250.⁸⁵

Fas 4, efter ca 1250

Tornets övre västra del rasar och skadar förhallens fasad. Raset måste ha ägt rum före branden 1388, eftersom det finns spår av eld på både kvadersten och tegel i tornets fasad.⁸⁶ Tornet får sitt nuvarande reducerade utseende, där en tidigare mellanvägg bildar ny västfasad i den övre delen och där tornets övre och nedre del är förbundna med ett pulpettak.

Tornets funktioner

Historiskt finns en tradition att kalla tornets nedre våning för krypta – och den beteckningen används fortfarande. I sin *Skånska resa år 1749* omtalade Carl Linnæus "Krafts-Kyrkan", alltså kryptkyrkan, där det då förvaras "gamla träbilder, munkestolar och andra påviska relikvier".⁸⁷ Även i *Försök till Beskrifning öfwer Hellestads Pastorat* av prästen Johan Åkerman nämns "Krafts-kyrkan" och att brunnen i kryptan då användes som helig källa.⁸⁸ Beteckningen krypta är närliggande med tanke på likheten med kryptan i Lund och att rummet ligger lägre än långhuset och omgivningarna.

Även om beteckningarna varierar råder det bred enighet om att uppfatta förhallen som ett dopkapell

85. Jfr Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 30f (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 100; E. Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare", s. 7f; id., "Talande tecken", s. 143ff.

86. Jfr Nielsen, *Rapport över byggnadsarkeologisk undersökning*, s. 2f, 8 (Landsantikvarien, Lund); även Anna-Paula Andersson, *Byggnadsarkeologisk undersökning, Dalby kyrka, 1984*, s. 3 (LUHM).

87. Carl Linnæus, *Skånska resa år 1749*, utg. Carl-Otto von Sydow, Stockholm 1975, s. 197.

88. Johan Åkerman, *Försök till Beskrifning öfwer Hellestads Pastorat*, Lund 1828, s. 131f.

med en underförstådd eller direkt hänvisning till den stensatta brunnen i förhallens nordöstra hörn. Arkeologen Hans Hildebrand karakteriserade således i sitt monumentala verk *Sveriges medeltid* tornets nedre rum som ett dopkapell.⁸⁹

Dopfunten och förhallen har tidigt knutits samman. Sten Anjou och många efter honom menade därmed att dopfunten och förhallen utfördes av samma mästare med det fiktiva namnet Byzantios.⁹⁰ Historikern och konsthistorikern Vilhelm Lorenzen var först med att föreslå att dopfunten ursprungligen hade stått i förhallen, som fungerade som dopkapell.⁹¹

Nyligen har teologen Stephan Borgehammar och den historiska arkeologen Ing-Marie Nilsson vidareutvecklat denna tolkning. Kyrkans romanska dopfunt har stått mitt i förhallen omgiven av bänkar längs väggarna, och vatten till funten hämtades från brunnen. Och med hänvisning till en sigillstamp med texten ”DALBY KIRKIE S”, alltså Dalby kyrkas sigill, och en bild av Johannes Döparen föreslås att ett tidigare altare i förhallen passande kan ha varit vigtt åt just detta helgon.⁹²

Och än en gång påminner förhallen i Dalby om kryptan i Lund, för även där antas dopfunten ursprungligen ha stått i det mittersta valvet.⁹³ Faktiskt föreslog Hilde-

89. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, s. 230, 250ff med fig. 118; även t.ex. Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 19 (Landsantikvarien, Lund); Anderson, ”Dalby – en cluniacensisk förhallsbyggnad”, s. 118; O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 69.

90. Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 69; jfr dock Lena Liepes bidrag i denna bok.

91. Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 123, s. 127 not 1; även Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 69; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26.

92. Borgehammar, ”Ett Jerusalem”, s. 71ff; Lone Mogensen & Maria Cinthio, ”Bondekyrkan och församlingen”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 107; Ing-Marie Nilsson i denna bok.

93. Thomas Rydén, ”Lunds domkyrka. Det universella rum-

brand att kryptan i Lund kunde ha varit en dopkyrka med hänvisning till ett altare vigtt åt Johannes Döparen, liksom det kunde ha varit ett gravrum.⁹⁴

Konsthistorikern Gerda Boëthius föreställde sig att basilikan väster om nischkolonnen kunde ha avgränsats med ett skrank och fungerat vid dop.⁹⁵ Konsthistorikern och medeltidsarkeologen Ragnar Blomqvist menade att brunnen ursprungligen hade tillhört basilikan från 1000-talet, men därefter hade inkorporerats i förhallen.⁹⁶

Det har påpekats att en avvattningsränna från brunnen passerar över fundamenten från tornets tidigaste fas.⁹⁷ Brunnen måste alltså vara yngre och kan ha tillkommit tillsammans med förhallen på 1100-talet. Men det är påfallande hur brunnen måste ha varit i vägen. Brunnen ligger snubblande nära dels ingången till det norra trappornet, dels den norra trappan till långhuset. Om såväl sidotornen som dopfunktionen varit ursprungliga i förhallen måste man överväga om brunnen kan ha grävts senare.

Ytterligare en funktion kan tilläggas förhallen, nämligen som gravkapell. Vid restaureringen 1940–41 påträffades en stensatt grav med en vuxen man i sydvästra hörnet av förhallen.⁹⁸ Welin har nyligen föreslagit att den begravningskunde vara Harald Hen.⁹⁹ Enligt Otto Rydbeck är graven emellertid tillkommen efter förhal-

met”, *Metropolis Daniae. Ett stycke Europa (Kulturen 1998)*, Lund 1998, s. 109.

94. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, s. 250.

95. Gerda Boëthius, ”Nya undersökningar till 1000-talets arkitekturhistoria i Norden”, *Tidskrift för konsthistoria* 14 (1930), s. 70–76 (s. 73f).

96. Blomqvist, ”Iakttagelser i Dalby kyrka”, s. 129; även O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 69.

97. Mogensen, ”Den berömda platsen”, s. 45f.

98. O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 226ff.

99. Welin, ”Kungarnas Dalby”, s. 9.

lens uppförande,¹⁰⁰ vilket innebär att kungen enbart av denna anledning kan uteslutas. Man kan i stället föreställa sig en prost eller kanik på denna förnäma plats. Här aktualiseras alltså en allmän fråga, nämligen vem som begravdes i de tidiga kyrktornen.¹⁰¹ Är det kyrkobyggarna, tornbyggarna eller kanske deras familjer? Sedan måste nämnas att Borgehammar menar att förhallen kan ha varit tänkt som en kombination av dopkapell och grav, nämligen en bild av Kristi grav eller Gravkyrkan i Jerusalem – och liksom Kristi grav ligger i Gravkyrkans västra del, låg förhallen med dopfunten i kyrkans västra del i Dalby.¹⁰²

Om det råder enighet om förhallens funktioner råder det oenighet om våningen ovanför, som i dag upptas av orgeln och bänkar för kören. Det kan noteras åtminstone sex olika tolkningar under de senaste 160 åren med glidningar mellan sakralt och profant perspektiv, mellan kaniker och kungar:

Kanikkor

I *Skånes konsthistoria för medeltiden* skrev polyhistorn Carl Georg Brunius tvärsäkert: ”Här har tvifvelsutän varit ett kanikkor”. Det var för övrigt Brunius som lät öppna förhallens igenmurade västportal samt fönstret i norr.¹⁰³

100. Jfr O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 229.

101. Jfr Hans Stiedal, ”Grave i tidlige vesttårne”, *Hikuin* 9 (1983), s. 7–26; Johan Green, *Torngravar – en kritisk forskningsöversikt*, kandidatuppsats, Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Historisk arkeologi, vt 2010 (stencil).

102. Borgehammar, ”Ett Jerusalem”, s. 71ff.

103. C. G. Brunius, *Skånes konsthistoria för medeltiden*, Lund 1850, s. 56ff, citat s. 58.

Kapell

Hildebrand antog att det övre rummet hade varit kapell med altare i öppningen mot mittskeppet. Han avvisade Brunius’ kanikkor, då kanikerna borde ha haft sitt kor i öster.¹⁰⁴

Processioner

I samband med konsthistorikern William Andersons undersökning av de breda romanska tornen i Skåne uppmärksammades även Dalby. I en artikel radar han upp en mängd möjliga användare och bruk av emporren – botgörare, processioner, nunnor, vinterkor, kvinnogudstjänst, troende vid festligheter, höga herrskapsföljen, förnäma personer, sjukkyrka, festsal och magasin – men han menade att saken var oklar.¹⁰⁵ I avhandlingen från samma år nämner Anderson försiktigt förekomsten av processioner.¹⁰⁶

Kvinnogalleri

Vilhelm Lorenzen beskrev Dalby i sitt verk om *De danske Klosters Bygningshistorie*. Han menade att hela förbyggnaden skulle rymma lekmän under stora festdagar, medan bröderna var i resten av kyrkan. Den nedre kolonnhallen var avsedd för andakt, medan den övre våningen under de stora festdagarna var till för kvinnor, och troligen hade det även funnits ett altare.¹⁰⁷ I likhet med Lorenzen undrar här Borgehammar om Dalby under en tid kan ha varit ett dubbelkloster och om nunnor alternativt leksystrar kan ha använt övervåningen.¹⁰⁸ Kristina Krüger har föreslagit att den högt

104. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, s. 251.

105. Anderson, ”Dalby – en cluniacensisk förhallsbyggnad”, s. 118f.

106. Anderson, *Skånes romanska landskyrkor*, s. 16, 23.

107. Lorenzen, *De danske Augustinerklosters Bygningshistorie*, s. 122f; även id., ”Danmark”, s. 113.

108. Stephan Borgehammar, ”Augustinerna i Dalby”, *Dalby*

sittande västportalen tyder på existensen av ett nunnekloster.¹⁰⁹

Klostrets invånare

Rydbeck ansåg att den högt sittande västportalen tillkom på 1200-talet och användes av klostrets invånare, men han skrev inget om övervåningens funktion: ”Ungefär samtidigt måste den dörröppning i samma vånings västra vägg ha upptagits [...], genom vilken klostrets invånare, sedan torntrapporna raserats, medelst en träbrygga e. d. bibehöll förbindelsen med förhallens övre delar.”¹¹⁰

Kunglig loge

Slutligen har det föreslagits och efter hand fastställts som ett faktum att en kunglig loge var inrättad i tornets andra våning. Erik Lundberg förmodade således i sitt monumentala översiktsverk *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden* att förhallen hade fungerat som dopkapell, medan den övre våningen hade ”omslutit ett emporiekapell, som sannolikt bl.a. utgjort konungens plats i kyrkan”. Eventuellt kunde logen ha varit utformad som en balkong inne i långhuset; Lundberg jämförde med tornet i Askeby i Östergötland.¹¹¹ Konsthistorikern Armin Tuulse uppfattade förhallen som en entré till kyrkan och som ett dopkapell – och övervåningen mera allmänt som en ”herremansläktare”.¹¹² Om inte först så dock främst är det emellertid Erik Cinthio som har beskrivit och befolkat kungalogen i Dalby.¹¹³

kyrka. Om en plats i historien, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 92–103 (s. 101).

109. Kristina Krüger vid konferensen i Dalby april 2010.

110. O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 221.

111. Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 214, 252f.

112. Tuulse, *Romansk konst*, s. 26.

113. E. Cinthio, ”Dalby kungsgård”, s. 98; id., ”Dalby kyrkas stiftare”, s. 7ff; id., ”Talande tecken”, s. 144f; id., ”Kungarnas Dalby”, s. 87f.

Cinthios kungaloge

Cinthio har i flera artiklar utvecklat tolkningen av den kungliga logen, som skulle ha fungerat tillsammans med ett kungligt palats omedelbart väster om kyrkan. Cinthio har föreslagit att den utsmyckade västportalen till förhallen tidigare skulle ha suttit uppe i ingången till kungalogen. Västportalen (fig. 9) verkar nämligen skadad, ”klantigt” insatt i murverket, och passar exakt i öppningen ovanför. Nedflyttningen av portalen till dess nuvarande plats skulle ha skett vid mitten av 1100-talet, då svalgängen enligt Cinthio revs.¹¹⁴

Men en flyttning av västportalen är varken nödvändig eller sannolik. För det första har svalgängen snarast tillkommit under 1100-talet och togs bort antingen när gårdskomplexet fick nya funktioner som ekonomibyggnader efter mitten av 1100-talet eller när de revs under årtiondena kring 1300. För det andra tycks förhallens fasad ha skadats och satts om efter tornets ras, och därtill är den brandskadad,¹¹⁵ varför en flyttning inte är nödvändig som förklaring. Och för det tredje, vad gäller västportalens tympanon, som visar Simson och lejonet, så är det ett motiv som knyter an till påsken och till dopet, som förrättades i just förhallen.¹¹⁶ Däremot kan den yttre delen av portalens omfattning med en fågel och kanske ett lejon, men alltså inte tympanon, tidigare ha ingått i den högt sittande portalen.

Vidare har Cinthio föreslagit att det skulle ha varit kung Nils och drottning Margareta Fredkulla som lät inrätta ett torn med en kunglig loge, som en markering

114. E. Cinthio, ”Dalby kungsgård”, s. 95f; Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 19 (Landsantikvarien, Lund) uppfattade portalen som ”rubbad eller senare inmurad”; och Rydbeck, ”De äldsta stenkyrkorna”, s. 7 undrade om portalens omfattning kunde ha flyttats.

115. Jfr Nielsen, *Rapport över byggnadsarkeologisk undersökning*, s. 2f, 8 (Landsantikvarien, Lund); K. Andersson, *Byggnadsarkeologisk undersökning*, s. 3 (LUHM).

116. Jfr Borgehammar, ”Ett Jerusalem”, s. 71ff.

av patronatsrätten, när augustinerna formellt tog över kungsgården. Logens galleri fick senare skulpterade kapitäl; att döma av deras likhet med kapitäl i Magdeburgs östparti kan förändringen dateras till ca 1200–1220. Bilderna på kapitälerna visar tre krönte par. En sida skulle visa kyrkans grundare Sven Estridsson, som svär trohet till kejsare Henrik III 1049. Över en av kapitälens krönte figurer står nämligen ”IMPER(ATOR) HENRICVS”. En annan sida skulle visa Harald Hen och hans drottning Margareta och en tredje Nils och hans drottning Margareta Fredkulla, allt enligt Cinthio. Han menar vidare att en av Valdemarerna måste ha tagit initiativ till galleriets kapitäl, vilket med tanke på deras datering enbart kan betyda Valdemar II Sejr. Sedan skulle kungalogen ha tagits bort på initiativ av (ärke)biskop Jakob Erlandsson omkring 1250.¹¹⁷

Kapitälerna är inte funna i tornet utan vid kyrkans nuvarande sakristia, alltså i östra änden av det södra sidoskeppet, och de är nu utställda på Historiska museet i Lund. Med tanke på deras datering kan de i stället enligt både Sten Anjou och Ebbe Nyborg ha suttit i koret i Dalby, som byggdes ut vid denna tid, liksom för övrigt var fallet i Magdeburg. Kapitälerna visade kungliga donatorer – troligen Sven Estridsson, Harald Hen med drottning och Knut den helige med drottning.¹¹⁸ Augustinerna har i koret hågkommit klostrets kungliga gynnare.

Det kan överraska att man skulle ha valt ett bildmotiv i en kunglig loge där en dansk kung svär den tyske kejsaren trohet, alltså tar landet som län av kejsaren; märkligt när kejsarens försök att hävda överhöghet var ett mer eller mindre konstant politiskt hot genom flera århundraden; märkligt när den tyske kejsaren Fredrik II stod i motsättning till Valdemar II Sejr vid denna

117. E. Cinthio, ”Dalby kyrkas stiftare”; id., ”Talande tecken”; id., ”Kungarnas Dalby”, s. 86ff.

118. Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 92f; Ebbe Nyborg i denna bok.

*Fig. 9. Västportalen till förhallen.
Foto Jes Wienberg, september 2010.*

tid, då motivet skulle ha tillförts Dalby. Om kapitälerna i stället tillhör mitten av 1200-talet skulle de kunna vara en irriterande kyrklig markering mot kungen och en hänvisning till Dalbys forna storhetstid, då kungarna stödde klostret.

När Cinthio argumenterade för att just ärkebiskop Jakob Erlandsson skulle ha låtit ta bort kungalogen i Dalby var det med hänvisning till situationen vid Lunds domkyrka; kyrkorna knyts samman med utgångspunkt i likartade stenhuggarmärken. Ärkebiskopen anklagades 1255 för att ha låtit ödelägga kungens

och drottningens säten i domkyrkan. Men det framgår inte att dessa säten skulle ha varit lokaliserade mellan tornen i väster, som Cinthio hävdade; tvärtom följs formuleringen omedelbart av en hänvisning till koret: ”Vidare om det faktum, att koret i Lund utökades och kungens och drottningens sittplatser förstördes”.¹¹⁹ De kungliga sätena i Lunds domkyrka kan ha funnits framme vid koret. Kungagravarna i Ringsted, Viborg, Ribe, Oslo, Trondheim och Stockholm samt Hvidar-nas gravar i Sorø visar att man med god rätt kan hävda att de förnämsta (grav)platserna fanns i kyrkans östra ände, närmast högaltaret.¹²⁰

Erik Cinthio har gradvis byggt ut och preciserat sin argumentation om och tolkning av Dalby. Byggnaderna har efter hand fått funktioner och aktörer med namn. Senast föreslår Cinthio i artikeln ”Kungarnas Dalby” i jubileumsboken om Dalby att kungalogen med dess högt sittande västportal kan ha haft en balkong ut mot atriumgården. Vidare gör han läsaren uppmärksam på att två bildkvadrar på tornet kan hänvisa till tornets och det bakomliggande rummets funktion. Vid syd-västra hörnet en väpnad ryttare, som enligt Cinthio ska föreställa Didrik av Bern, en omskrivning för Theode-

119. *Acta Processus Litium inter Regem Danorum et Archiepiscopum Lundensem*, utg. Alfred Krarup & William Norvin, Havn 1932, s. 31: ”Item de eo, quod augmentatus est chorus Lundensis et destructe sedes regis et regine” (övers. Stephan Borgehammar); jfr E. Cinthio, ”Talande tecken”, s. 143f; id., ”Kungarnas Dalby”, s. 88.

120. Jfr Michael Müller-Wille, ”Königsgrab und Königsgrabkirche. Funde und Befunde im frühgeschichtlichen und mittelalterlichen Nordeuropa”, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 63 (1982), Mainz am Rhein 1983, s. 349–412; Nils Engberg, ”De kristne begravelsers religiøse og sociale manifestation”, *Religion från stenålder till medeltid. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska nätverksgruppens konferens på Lövestabruk den 1–3 december 1995*, red. Kerstin Engdahl & Anders Kaliff, Stockholm 1996, s. 149–158; Anders Andrén, ”Ad sanctos – de dödas plats under medeltiden”, *Hikuin* 27 (2000), s. 7–26.

rik den store, den gode härskaren. Och vid nordvästra hörnet en leopard, som senare skulle komma att ingå i det danska riksvapnet.¹²¹

Det måste dock noteras att båda relieferna anses vara sekundärt insatta.¹²² Och det danska riksvapnet, som kan dokumenteras för första gången i kung Knut Valdemarssons sigill omkring 1194, visar alltid tre leoparder omgivna av hjärtan.

Cluniacensisk förhall

Redan i en artikel och en avhandling om breda romanska västtorn i Skåne beskrev William Anderson byggnaden i Dalby som en cluniacensisk förhall och jämförde den med byggnader i Cluny, Romainmôtier och St. Philibert i Tournus i Frankrike, St. Peter und Paul i Hirsau i Tyskland – och med kryptan vid Lunds domkyrka.¹²³

Konsthistorikern Kristina Krüger har i sin avhandling *Die romanischen Westbauten in Burgund und Cluny* fokuserat på en rad tvåvånings cluniacensiska förhallar med flera travéer (fig. 10) från 1000–1100-talet; åter ges exempel som Cluny II och III, Romainmôtier och Tournus. Byggnaden betecknas med det franska *avant-nef*, ”förskepp” – eller bredare som ett narthex, en förhall. I samtiden kallades de *Galilaea*. Namnet hänvisar till landet där Kristus mötte sina lärjungar efter återuppståndelsen, till övergången mellan döden och det eviga livet, alltså ingången till paradiset. Hos Rupert av Deutz, som skrev i Liège 1111, var Galilaea

121. E. Cinthio, ”Kungarnas Dalby”, s. 88; heraldiskt är en leopard ett lejon, som går på alla fyra benen, och där huvudet riktas mot betraktaren.

122. Jfr Anjou, *Redogörelse för undersökningsarbete*, s. 21 (Landsantikvarien, Lund).

123. Anderson, ”Dalby – en cluniacensisk förhallsbyggnad”, s. 115; id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 14ff.

namnet på platsen där prelaterna leder konventet i en procession till minne av återuppståndelsen. Galilaeen som byggnad skapades av abboten Odilo av Cluny under 1000-talets första hälft och förekom sedan särskilt vid reformkloster, men under 1100-talet användes begreppet även av andra än cluniacenser och om alla förhallar eller porthus. Förhallen kunde även benämnas *atrium*, *porticus*, *vestibulum* eller *Paradisus*.¹²⁴

Krüger anser att Galilaeen var en viktig plats i påskprocessionen och att den nedre våningen användes som förhall och begravningsplats i en tid då begravingar inte tilläts inne i kyrkan, medan den övre våningen användes som kapell för dödsmissor. Här kunde munkarna hålla dödsmissor utan att det behövde kollidera med mässorna vid kyrkans huvudaltare. Mitt i östväggen kunde det finnas en altarnisch. Det var direkt tillträde från klostret till kapellet, som var förbehållet munkarna, inte en världslig patron; det fanns således ofta en dörr direkt från korsgången. Och medan det så kallade västverket förekom vid flera kategorier av kyrkor förekom förhallar övervägande vid kloster.¹²⁵

Västverket som begrepp och typ har förkastats, och i Dalby kan palatsets gård omtolkas som en klostergård, medan kungalogen står som en obevislig hypotes. Med hjälp av Krügers nya iakttagelser är det nu möjligt att aktualisera Andersons äldre tolkning. Dalbys tvåvånings västparti med sidotorn kan ha varit ett cluniacensiskt förskepp eller förhall, en Galilaea, vid ett

124. Kristina Krüger, *Die romanischen Westbauten in Burgund und Cluny. Untersuchung zur Funktion einer Bauform*, Berlin 2003 [diss. 1998]; ead., "Architecture and Liturgical Practice: The Cluniac Galilaea", *The White Mantle of Churches. Architecture, Liturgy, and Art around the Millennium*, red. Nigel Hiscock, Turnhout 2003, s. 139–159; även Günter Binding & Matthias Untermann, *Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland*, Darmstadt 1985, s. 117f.

125. Krüger, *Die romanischen Westbauten*; ead., "Architecture and Liturgical Practice".

Fig. 10. St. Philibert i Tournus.
Foto Kristina Krüger, 2010.

kloster. En präktig Galilaea för dödsmissor kunde vara motiverad i Dalby inte enbart med tanke på kanikerna själva utan även med tanke på Harald Hens grav. Men de kända Galilaeorna i Frankrike och Tyskland har faktiskt inte någon högt sittande västportal, så kanske står vi likväl inför ett kungarnas Dalby.

Kungarnas Dalby

Det finns spår av en omfattande bebyggelse i Dalby, som stratigrafiskt är äldre än både stenbasilikan och gårdskomplexets stenbyggnader; den är också äldre än trähallen. Bebyggelsen dateras med utgångspunkt i keramik, ett mynt samt trähallens C14-dateringar till ca 1000–1050, men den kan gå tillbaka till 900-talet.

Etableringen av ett biskopssäte och senare ett konvent i Dalby måste ha tagit sin utgångspunkt i denna redan befintliga bebyggelse. Biskopen och konventet har övertagit en äldre gård. Men var det en kungsgård?

Ja, att bebyggelsen i Dalby var en kungsgård är sannolikt – med tanke på lokaliseringen hit av biskop Egin, Sven Estridsson som grundare av kyrkan i Dalby, Harald Hens begravning, det omfattande jordagodset, den eventuella förekomsten av en jaktpark i Dalby hage samt långt senare kungens hävdande av patronatsrätt – men det är *inte* ett oomtvistligt faktum.

Existensen av en kungsgård kan också förutsättas, då det noteras på 1120-talet i *Necrologium Lundense*, Lunds domkyrkas nekrologium, om Sven Estridsson att han indelade Danmark i åtta stift och att "[h]an var den första som uppförde kyrkan i Dalby".¹²⁶ När Sven Estridsson lät uppföra en kyrka i Dalby måste han redan ha haft platsen i sin ägo.

Om man söker en bakgrund till att biskop Egin etablerade sig i just Dalby måste det alltså bli att det redan fanns en kunglig gård nära, men inte för nära, Lund, vilken Sven Estridsson kunde överlåta till Egin medan denne, enligt historikern Michael H. Gelting, väntade på att överta biskopssätet i Lund.¹²⁷

Den långt senare och därför mindre trovärdige biskopen och historikern Erik Pontoppidan skrev att sonen Harald Hen kring 1076 skulle ha låtit bygga en kyrka i Dalby.¹²⁸ Att Harald Hen begravdes i Dalby framgår av Ælnoths krönika:

126. *Necrologium Lundense, Lunds domkyrkas nekrologium*, utg. Lauritz Weibull, Lund 1923, s. 69: "Ipse primus dalbyensem ecclesiam edificavit".

127. Jfr Michael H. Gelting i denna bok; även Gad Rausing, "Dalby, king Canute and Lund", *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1969–1970 [tr. 1971], s. 280–284 (s. 283f).

128. Erich Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici oder nach Ordnung der Jahre abgefasste und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck*, bd 1, Copenha-gen 1741, s. 216: "Ohnegefahr im selben Jahr lies gedachter König die Kirche St. Helenæ zu Lund, wie auch eine andere zu Dallbye erbauen".

Da nu også han, i det sjette år af sin kongetid, var gået bort ad sine fædres vej, fik det berømte sted, der på dansk hedder Dalby, nemlig "Dalens By", hans legeme at gemme til den kommende genopstandelse og overlod det gennem en kristen jordefærd til den moderlige jord.¹²⁹

Eftersom uppförandet av basilikan i Dalby måste ha skett över en längre period är det helt realistiskt att anta att även Harald Hen var involverad i byggandet. Och att Dalby blev en kunglig gravkyrka måste anses vara ett faktum. Men av detta följer inte nödvändigtvis att Dalby också var en kungsgård. Det avgörande var att det fanns präster i Dalby som kunde hålla mässor för den avlidne, och det fanns det tack vare etableringen av ett konvent av kaniker.

Enligt ett annat sent verk av den svenske biskopen och historikern Andreas Olavi Rhyzelius, *Monasteriologia Sveogothica*, skulle den kunglige ättlingen Harald Skreng, som skåningarna valde till kung i ett uppror efter Valdemar den stores död 1182, men som besegrades av kung Knut och ärkebiskop Absalon, också vara begravd i Dalby: "Och år 1183 hade ther dödt ocj blefwit begrafwen, uthan serdeles heder, k. Harald Skräng Knutsson".¹³⁰ Detta är möjligt, men kan för övrigt inte beläggas.

Mera trovärdigt är det att Knut den helige enligt sin helgonbiografi skulle ha skänkt kostbara gåvor till bland annat Dalby.¹³¹

Till spåren av kungarnas Dalby kan även fogas en

129. *Ælnoths Krønike*, utg. Erling Albrechtsen, Odense 1984, s. 40f; *Vitae Sanctorum Danorum*, ed. M. Cl. Gertz, København 1908–12, s. 91: "Sed et ipso regni sui anno sexto patria uia egresso, locus eum celebris, qui Vallis uilla (id est: Dalbuj Danica lingua) dicitur, future resurrectioni reseruandum excepit et exceptum terre matri religiosi prosectum exequiis commendavit."

130. Andreas Olavi Rhyzelius, *Monasteriologia Sviogothica, eller Kloster-Beskrifning*, Linköping 1740, s. 336f.

131. *Vitae Sanctorum Danorum*, s. 65.

korstol med Valdemar Atterdags tre krönte lejon. En kopia av stolen finns i kyrkan, och originalet står på Historiska museet i Lund.

Slutligen hävdade Christian I i ett brev 1466 att han i ”kraft av den kungliga rätten har patronatsrätt till prioratet vid Dalby kloster”.¹³² Men denna patronatsrätt kan vara en nybildning som ett led i tidens stridigheter.

Även det omfattande jordagodset, det största vid ett kloster i Skåne med omkring 450 egendomar, antyder att klostret måste ha sitt ursprung i ett äldre storgods. Jordagodset är dokumenterat vid reformationen.¹³³

Till allt detta kommer idén om en kunglig jaktpark i Dalby hage.¹³⁴ Trots ett kanoniskt förbud förekom jaktparker vid åtskilliga kloster, exempelvis Bury St. Edmunds, Glastonbury och St. Swithun vid Winchester, alla i England, samt vid Klosterneuburg i Tyskland. William Clown, en augustinabbot från Leicester, var en berömd jägare. Enbart Glastonbury hade inte mindre än sju jaktparker.¹³⁵

Dalby uppräknas inte som kungalev i Kung Valdemars jordebok. Utgivaren, historikern Svend Aakjær, förmodade emellertid att Dalby tidigare hade varit kungalev men utelämnats för att klostret hade övertagit godset före tiden för jordeboken, alltså före om-

kring 1230.¹³⁶ Cinthio har i stället föreslagit att Dalby inte räknades som kungalev för att den var patrimoniell, alltså tillhörde kungens släktgods.¹³⁷ Welin har spekulerat vidare kring kungsgårdens ursprung i gods tillhörande Sven Estridssons moder Estrid och hennes släkt.¹³⁸ Men allt detta förblir just spekulationer. Således är uppdelningen av det kungliga godset i kungalev respektive patrimonium, ämbetsgods och släktgods ytterst omstridd.¹³⁹

När Erik Cinthio karakteriserar kungsgården i Dalby har han hittills hänvisat till ”kontinentala företeelser” och ”vissa” karolingiska och ottonska palats, men utan att nämna exempel eller hänvisa till litteratur.¹⁴⁰ Karin Andersson däremot nämner konkreta analogier med atriumgården i Aachen, Ingelheim och Lorsch samt det polska Ostrow Ledniski.¹⁴¹ Först i sin aktuella artikel ”Kungarnas Dalby” hänvisar Cinthio till Aachen som förebild för Dalbys kungalöge och högt sittande västportal.¹⁴²

Aachen (fig. 11) var ett kejsarligt palats, en kyrka med ett förmodat västverk, där tronen var uppställd, och med en högt sittande portal ut mot en atriumgård väster om kyrkan, där kejsaren kunde hyllas.¹⁴³ Men

136. *Kong Valdemars Jordebog*, bd 2, utg. Svend Aakjær, København 1943, s. 208.

137. E. Cinthio, ”Dalby kungsgård”, s. 97f; id., ”Benediktiner, augustiner och korherrar”, s. 22; id., ”Kungarnas Dalby”, s. 84.

138. Welin, ”Dalby kyrkas äldsta historia”, s. 7ff.

139. Jfr Anders Leegaard Knudsen, ”Den danske konges gods i højmiddelalderen. En historiografisk undersøgelse af begreberne kongeleve og patrimonium”, [Dansk] *Historisk Tidsskrift* 88 (1988), s. 213–228; Ole Fenger, ”Kongeleve og krongods”, [Dansk] *Historisk Tidsskrift* 100 (2000), s. 257–284.

140. E. Cinthio, ”Kungapalatset i Dalby”, s. 18; id., ”Preliminary report”, s. 52; id., ”Dalby kungsgård”, s. 98.

141. K. Andersson, *Den vendiska keramik*, s. 12 (LUHM).

142. E. Cinthio, ”Kungarnas Dalby”, s. 87.

143. Jfr Kenneth John Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800–1200*, New Haven & London 1959, s. 14ff.

132. *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi* (SRD), bd 8, utg. Jacobus Langebek, Hafniæ 1834, s. 434; jfr Erik Cinthio, ”Benediktiner, augustiner och korherrar”, *Skånska kloster*, Kristianstad 1989, s. 19–45 (s. 30f).

133. *Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531*, utg. Knut Knutsson & Göte Paulsson, Lund 1983.

134. Jfr André, ”Paradise Lost”; id., ”Det förlorade paradiset”.

135. James Bond, ”Production and Consumption of Food and Drink in the Medieval Monastery”, *Monastic Archaeology. Papers on the Study of Medieval Monasteries*, red. Graham Keevil, Mick Aston & Teresa Hall, Oxford 2001, s. 82f; id., *Monastic Landscapes*, Stroud 2010, s. 171ff samt upplysningar från Clemens Galban juni 2010.

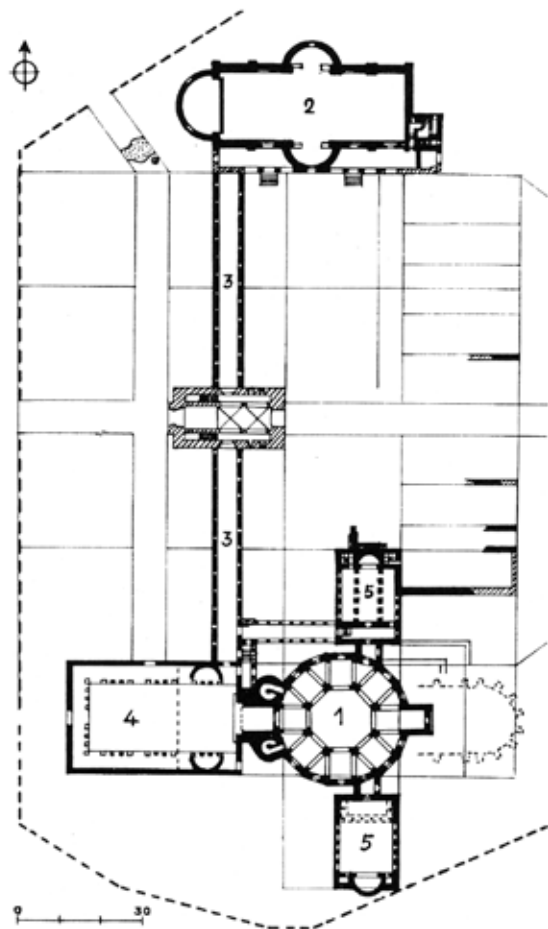

Fig. 11. Det karolingiska Aachen med palats och kyrka:
1. Palatskapell; 2. Palatsaula; 3. Förbindelsegång;
4. Atrium; 5. Annexbasilika. Efter Kubach & Verbeek,
Romanische Baukunst, s. 9.

jämförelsen mellan Aachen och Dalby bygger delvis på ett missförstånd. Aachens atriumgård eller katedralsgård utgjorde inget palats. Kejsarens aula och bostad låg båda norr om kyrkan och var förbundna med kyrkan via en lång gång. Däremot kan man notera att

både Aachen och Dalby hade kanaler på diagonalen över atriumgården, som kan ha försett en *cantharus* med vatten, dvs. en fontän eller brunn där man kunde rengöra sig inför dopet.¹⁴⁴

Den senare dateringen av atriumgårdens tillkomst till 1100-talet och omtolkningen av kyrkans västparti från västverk till förhall betyder också att ett tungt vägande argument för Cinthios identifikation av gårdskomplexet som ett kungapalats från 1000-talet bortfaller och att den kungliga logen hänger på en skör tråd.

Men om Dalbys högt sittande dörr var utgång till en balkong, en möjlighet även Anjou nämnde,¹⁴⁵ så kan man i linje med Cinthio föreställa sig att kungen här, bärande krona, hyllades av rikets förnämsta, som samlades årligen vid högtider som påsk, pingst och jul, liksom det är dokumenterat i England på 1000–1100-talet, exempelvis i Winchester.¹⁴⁶

Det bästa argumentet för att gårdskomplexet i Dalby faktiskt har varit en kungsgård är kanske jämförelsen med det närliggande Lund. För i Lund tycks kungsgården ha legat strax väster om domkyrkan. Enligt upplysningar 1375–87 låg ”tomten till den forna kungsgården på västra sidan av kyrkogården” vid domkyrkan. Och här väster och sydväst om tornen har påträffats ett par medeltida stenbyggnader, som eventuellt kan ha ingått i kungsgården.¹⁴⁷

144. Kubach & Verbeek, s. 1ff, 7f; Günter Binding, *Deutsche Königspfalzen. Von Karl dem Großen bis Friedrich II (765–1240)*, Darmstadt 1996, s. 72ff, 80ff, 89.

145. Jfr Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 64.

146. Jfr Martin Biddle, ”Seasonal Festivals and Residence: Winchester, Westminster and Gloucester in the Tenth to the Twelfth Centuries”, *Anglo-Norman Studies*, 8: *Proceedings of the Battle Conference 1985*, red. R. Allen Brown, Woodbridge 1986, s. 51–72.

147. Ragnar Blomqvist, *Lunds historia*, bd 1: *Medeltiden*, Lund 1951, s. 265; Anders Andréén, *Lund*, Stockholm 1980, s. 71f; jfr *Libri memoriales capituli lundensis. Lunde domkapitels gaveböcker og nekrologium*, ed. C. Weeke, Kjøbenhavn 1884–89, s. 271.

Kanikernas Dalby

Vad som däremot kan beläggas är ett tidigt samhälle av regulära kaniker i Dalby, som gradvis blev ett augustinkloster när kanikerna började följa augustinregeln kring 1100. Det framgår av Adam av Bremens krönika att Egino, när han blev biskop i Lund, dvs. ca 1066–71,¹⁴⁸ i ”Dalby inrättade en gemenskap av bröder som lever regelrätt”.¹⁴⁹

Intressant i relation till både uppförandet av basilikan och etableringen av ett samhälle med kaniker är det nya, som Michael H. Gelting har uppmärksammat, att kyrkan i Dalby fungerade som domkyrka för Lunds stift från ca 1066/71 till 1089!¹⁵⁰ Funktionen som domkyrka kan förklara att basilikan är så stor jämfört med andra basilikor från 1000-talet. Och samhället av kaniker kan kanske ha fungerat som domkapitel innan en ny domkyrka och ett nytt domkapitel kom till stånd i staden Lund.

Samhörigheten mellan Lunds domkyrka, Allhelgonaklostret i Lund och klostret i Dalby framgår av en notis daterad 1136 i *Necrologium Lundense*.¹⁵¹

Från nekrologiet och andra källor kan dokumenteras uppemot 130 bröder i Dalby fram till 1300.¹⁵² Det första belägget för att Dalby har blivit ett augustinkloster kom dock så sent som 1284. Då arrangerade augustinerna ett provinsialkapitel i Dalby.¹⁵³

148. Jfr Geltings artikel i denna bok.

149. *Adam af Bremens krönike*, utg. Allan A. Lund, Højbjerg 2000, Fjerde bog, kap. 9, s. 206; men översättning efter Borgehammar, ”Augustinerna i Dalby”, s. 92ff; ”apud Dalboiam vero praeposituram fratrum regulariter viventium esse praecepit”.

150. Jfr Gelting i denna bok.

151. *Necrologium Lundense*, s. 127ff; jfr Borgehammar, ”Augustinerna i Dalby”, s. 101.

152. Översikt i Åkerman, *Försök till Beskrifning*, s. 53ff; Borgehammar, ”Augustinerna i Dalby”, s. 102; Borgehammar i denna bok.

153. SRD 5 (1783), s. 634: ”Anno Domini MCCLXXXIV in

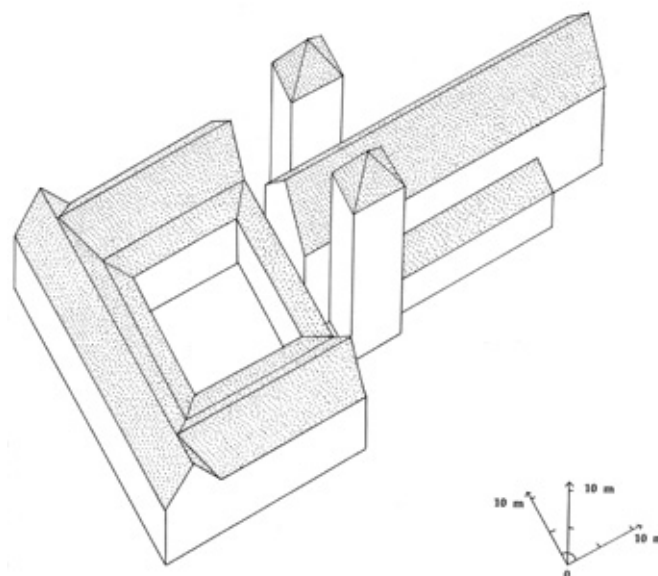

Fig. 12. Dalby-komplexet rekonstruerat.
Tecknat av Jes Wienberg, 2010.

Det beror därmed på en felbedömning av situationen på 1060-talet när Erik Pontoppidan för 1065 hävdar: ”I Dalby är detta år ett benediktinkloster stiftat, som efteråt har antagit S:t Augustinus regel.”¹⁵⁴ Även Erik Cinthio har förmodat att de första bröderna i Dalby var benediktiner.¹⁵⁵

Ifall Dalby hade en förhall är det möjligt att tolka gårdskomplexet som det första klostret (fig. 12), där längorna var förbundna med kyrkan via en övertäckt gång, en klostergång, och där det kan ha funnits en

Capitulo prouinciali Dalby celebrato”.

154. Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici*, s. 206: ”Zu Dallbye ist in diesem Jahre eine Benedictiner-Kloster gestiftet, welches nach gehends die Regeln St. Augustini angenommen.”

155. E. Cinthio, ”Benediktiner, augustiner och korherrar”, s. 19; id., ”Kungarnas Dalby”, s. 84.

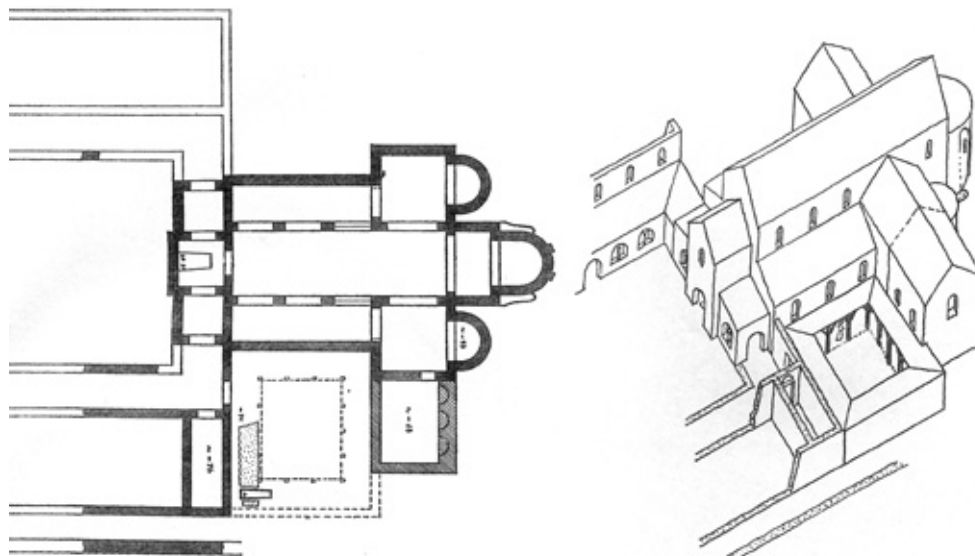

Fig. 13. Kornelimünster benediktinkloster vid Aachen. Efter Kubach & Verbeek, *Romanische Baukunst*, s. 635.

fontän eller brunn mitt på klostergården. Om gårdskomplexet kan omdateras från 1000-talet till 1100-talet är det även enklare att föreställa sig att resurser fanns tillgängliga för klosterbyggnader i sten. Klostret i väster degraderades till ekonomibygnader på 1200-talet, då kyrkan förlängdes mot öster, och nya klosterlängor uppfördes norr om koret.

Placeringen av klosterlängor väster om kyrkan var ovanlig för Skandinavien, men förekommer på kontinenten. Som exempel kan nämnas två benediktinmunkkloster, nämligen Kornelimünster (fig. 13) vid Aachen, grundlagt av Ludvig den fromme kort efter 814, och Komburg i Baden-Württemberg, grundlagt ca 1078, samt St. Gereon i Köln, där korherrarnas kloster i väster från 1200-talet hade sitt ursprung i ett senantikt atrium.¹⁵⁶ Och nunnekloster låg ofta väster om kyrkan

156. Kubach & Verbeek, s. 533ff, 634ff; Binding & Untermann, *Kleine Kunstgeschichte*, s. 42 med fig. 46, s. 127, 130f med fig. 113, s. 148f med fig. 140–152.

i Westfalen, exempelvis augustinklostren Langenhorst, Lippstadt och Glindfeld, premonstratens-dubbelklostret Oelinghausen, cisterciensklostret Brenkhausen och benediktinklostret Liesborn.¹⁵⁷

Kan Dalby ha varit ett dubbelkloster, där gårdskomplexet i väster utgjorde nunnekonventet? Man måste då betänka att kvinnokloster generellt har efterlämnat färre källor och mindre prålande byggnader än mansklostren.¹⁵⁸ Hypotetiskt är det möjligt, men gårdskomplexet var just pråligt, och bland de talrika personer som kan knytas till Dalby nämns inga nunnor alls. Klostrets ovanliga placering kan emellertid tyda på att man har återanvänt äldre byggnader. Kanikerna kan ha

157. Upplysningar från Kristina Krüger maj 2010 samt *Westfälisches Klosterbuch. Lexikon der vor 1815 errichteten Stifte und Klöster von ihrer Gründung bis zur Aufhebung*, bd 1–3, red. Karl Hengst, Münster 1992–2003, bd 1, s. 147ff, 355ff, 491ff, 522ff, 531ff; bd 2, s. 164ff.

158. Jfr Roberta Gilchrist, *Gender and Material Culture. The archaeology of religious women*, London & New York 1994.

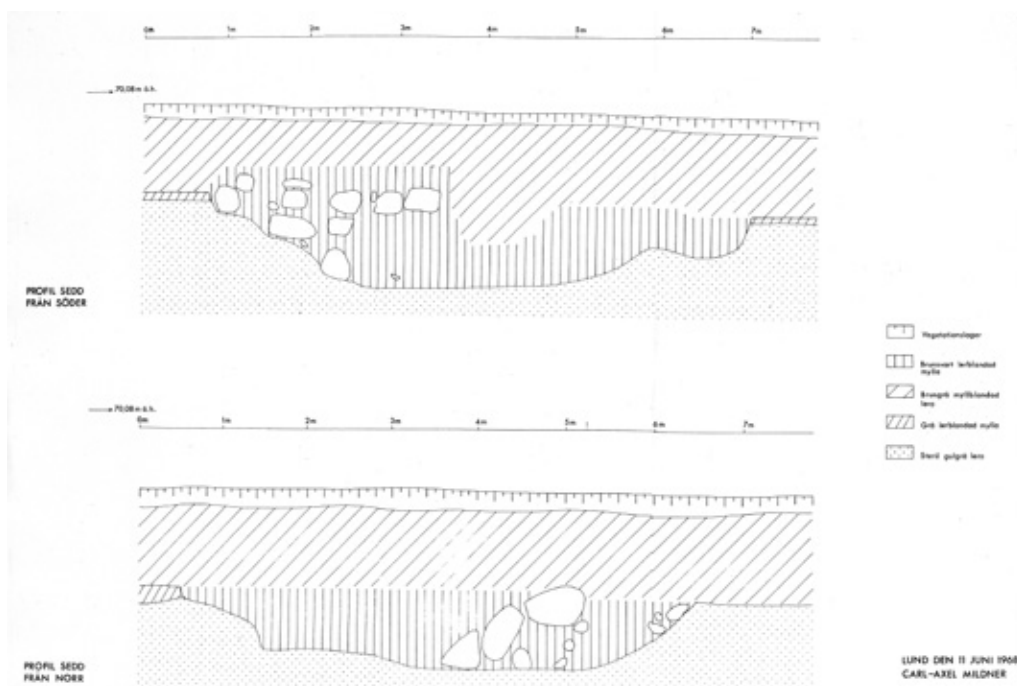
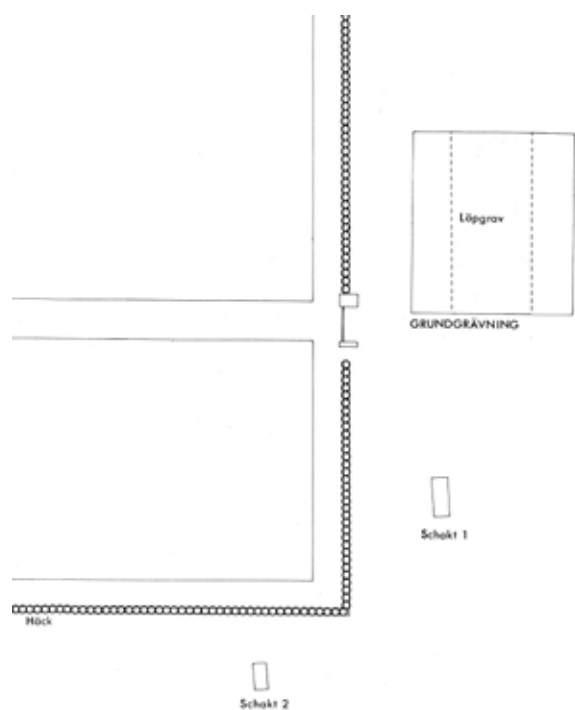

Fig. 14 a-b. Grav eller dike öster om kyrkogården i Dalby. Efter Mildner, Rapport över provundersökning vid kyrkogården i Dalby, Dalby socken, Skåne.

övertagit kungens eller kanske biskop Eginos trähall och/eller stenshus i väster.

En medeltida vallgrav eller dike (fig. 14), ca 6,0–6,5 m brett och minst 1 m djupt, påvisades 1968 omedelbart utanför kyrkogårdens östra ingång, ca 70 m öster om den stående kyrkan. Vid gravens västra sida påträffades stenar som kan ha utgjort fundament till en mur.¹⁵⁹ Andrén har tolkat graven som en avgränsning av både kyrkan och palatset.¹⁶⁰ Liknande avgränsningar med dike och eventuell mur är emellertid kända från flera domkyrkor och kloster, exempelvis den så kallade Arnolds muren från ca 1100 omkring Roskilde dom-

159. Carl-Axel Mildner, *Rapport över provundersökning vid kyrkogården i Dalby, Dalby socken, Skåne* (Landsantikvarien, Lund), 1968. Diket var lokaliserat under gårdshuset på Lunda-vägen 1; i dess botten hittades tegel och glaserat rödgods.

160. Jfr Andrén, "Landscape and settlement", s. 387f med fig. 6.

kyrka, kanalerna vid Øm cisterciensklöster på Jylland och Æbelholts augustinklöster på Själland.¹⁶¹ Dikena är knappast tänkta som befästningar, men de har dels haft praktiska funktioner, dels fungerat som avgränsningar av det heliga eller Paradiset; en ”ö” som vid Øm klöster, *Cara Insula*, ”Den kära Ön”.

Dalby till debatt

Dalby är komplicerat, i betydelsen svårt att rekonstruera övertygande i alla delar. Liksom är fallet med andra centrala anläggningar där aktörerna och funktionerna har förändrats över tid, ackumuleras ett virrvarr av spår. Faserna och förändringarna är många, dateringarna och funktionerna oftast osäkra, och aktörerna i regel okända. Källäget tillåter inga klara svar. Mera positivt kan formuleras att Dalby på postmodernt vis inbjuder till flera tolkningar.

Det kan hävdas att det aldrig har funnits en kungsgård i Dalby. Indicierna på kungsgården är kanske många, men de är just indicier. Något säkert belägg finns inte. Allt sammantaget menar jag dock att indicierna är tillräckliga för att övertyga – Sven Estridsson som grundlägger en stor och tidig stenkyrka, placeringen av ett biskopssäte och även en domkyrka, etableringen av ett konvent av kaniker, Harald Hens begravning, klostrets omfattande jordagods, den förmodade jaktparken samt hävdandet av patronatsrätt pekar allesammans på existensen av en kungsgård.

Klostret är väldokumenterat. Däremot är möjligheten av ett dubbelklöster – där gårdskomplexet skulle utgöra nunneklöster, medan kanikernas klöster måste ha legat norr om koret – inte sannolik.

Det rimliga är en ”kompromiss” mellan kungar

161. Jfr *Roskilde bys historie*, s. 139ff; DK II: *Frederiksborg Amt*, 1970, s. 1419f; DK XVI: *Århus Amt*, 1992, hf. 40, s. 3781ff.

och kaniker i flera led: att Dalby övergick från kungsgård till biskopsgård med ett kapitel av regulära kaniker och sedan till augustinklöster. Den avgörande frågan är då när förändringen i funktion skedde – kanske 1059, 1066–71 eller efter 1089?

Erik Cinthios rådande tolkning har varit att biskop Eginio var knuten till kungen och att kungsgården även disponerades av kanikerna efter 1066, men att de formellt övertog kungsgården först när de organiserades som augustiner i början av 1100-talet. Tidpunkten för övertagandet utgick då från två förhållanden – dels att det var ett skifte, där kanikerna övergick från att vara benediktiner till att vara augustiner, dels att förhållanden med dess kungaloge uppfördes. Vidare förutsätts att gårdskomplexet i sin helhet fanns på plats under 1000-talet.

Men det skedde ingen övergång från benediktiner till augustiner; de regulära kanikerna var just ”reglerade” från början. Förhallens datering i dess nuvarande gestaltning är otvetydigt 1100-talet, men det går ännu inte att precisera närmare. Kungalogen är enbart en hypotes, då det finns alternativa förklaringar till den högt sittande västportalen i tornet. Och gårdskomplexet kan tillhöra 1100-talet och därmed vara samtidigt med förhallen.

Kronologin är därmed avgörande – om den stenbyggda gården med atriet går tillbaka till Sven Estridsson och hans söners tid, om den tillhör Nils eller senare kungar. Men även om dateringen skulle bli mera precis skulle byggnadernas funktion förbli osäker. För det finns inget med byggnaderna eller fynden av keramik, mynt och annat som pekar tydligt på den ena eller andra funktionella kontexten.

Till en komplicerad debatt kan sedan fogas frågorna om tornets delvis okända första fas, om förhallens funktion som dopkapell och gravrum samt om anläggningens eventuella tempelsymbolik. Vad får det

för konsekvenser för dessa frågor om gårdskomplexet är från antingen 1000-talet eller 1100-talet, är antingen ett kungapalats eller ett kloster?

Hypotetiskt skulle situationen i Dalby ha liknat den i Bjäresjö, där gårdens och kyrkans utveckling var gemensam. Dalby kan hypotetiskt ha genomgått fyra faser genom 1000–1100-talet: 1) kungsgård med trähall och träkyrka, 2) biskopsgård med stenkällare och påbörjad basilika, allt med ”gjutmurar”, 3) konvent av kaniker med västlänga, basilika och tidigt torn med krypta, 4) augustinkloster med atriumgård och förhall. Troligen är detta en alltför enkel bild av utvecklingen. Och jag låter det vara osagt vem som anlade kungsgården, och om ett tidigt torn hade en kungaloge.

Vidare kan man spekulera kring om Dalby var tänkt som ett så kallat huskloster. Kungen, biskopen eller en aristokrat kunde anlägga ett kloster, som framöver skulle fungera som släktens mausoleum och som man fortsatt kontrollerade. Munkarna eller konventet hade då ansvar för de dödas minne, och det kunde finnas en helgonkult knuten till donatorerna. Exempel på detta kunde vara Knut den heliges Odense på Fyn; Valdemarernas Ringsted och Hvidarnas Sorø, båda på Själland; Århusbiskoparnas Æm kloster på Jylland; Stenkilska ättens Vreta och Sverkersättens Alvastra, båda i Östergötland; Erikska ättens Varnhem i Västergötland.¹⁶² Men om Dalby var tänkt som ett kungligt huskloster kan man snabbt konstatera att det inte förverkligades. Harald Hen begravdes i Dalby, medan hans pappa Sven Estridsson begravdes i Roskilde domkyrka. Och av oförutsedda, oftast våldsamma, anledningar begravdes brodern Knut den helige i nämnda Odense, Erik Eje-god på Cypern, Nils i Slesvig och Erik Emune i Ribe.

^{162.} Jfr Thomas Hill, *Könige, Fürsten und Klöster. Studien zu den dänischen Klostergründungen des 12. Jahrhunderts*, Bern, New York & Paris 1992; även Holmström, ”Makten och himmelriket”, s. 151.

Dalby kyrka, kloster och gård har hittills pendlat mellan två ytterligheter – mellan det oklara och det alltför exakta, mellan å ena sidan antydningar om sammanhang som varken kan styrkas eller förkastas och å den andra skarpa byggnadsarkeologiska iakttagelser kombinerade med handfasta svar, där utvecklingen presenteras otroligt exakt nästan år för år. I båda fallen sammanvävs historiska och byggnadsarkeologiska fakta med spekulationer om personer och händelser. Och i båda fallen är det svårt för utomstående att bli en del av debatten, för allt tycks redan fastlagt och välkänt. Det skulle troligen vara mer konstruktivt att dels göra det existerande omfattande materialet mera tillgängligt, dels inleda nya undersökningar av anläggningen utifrån alla dess aspekter.

I stället för ytterligare spekulationer vill jag därför peka på konkreta möjligheter att nå ny kunskap:

1. Gamla utgrävningsfält kan öppnas på nytt kring gårdskomplexet och tornet, inte för att utgöra en ruinpark, men för att profiler och fundament med vår tids tekniska nivå ska kunna nytolkas; särskilt området med murar äldre än förhallen samt den stensatta graven kan då undersökas.
2. Tornet kan undersökas byggnadsarkeologiskt för att bättre fastlägga byggnadsfaser och funktioner.
3. Magasinet kan undersökas byggnadsarkeologiskt i syfte att bedöma om det kan ha fungerat som norra längan i atriumgården; alternativt kan det undersökas om byggnadsmaterial från gårdskomplexet har återanvänts vid uppförandet av magasinet och stallet.
4. Diket kan eftersökas i sin fulla längd med georadar och andra prospekteringsmetoder för att fastlägga anläggningens avgränsning, och nya arkeologiska snitt kan läggas genom graven för att datera den.
5. Områdena väster om kyrkan, inne på den nuvarande Kungsgården och i trädgården norr därom, kan

undersökas med georadar för att lokalisera ytterligare byggnader knutna till klostret.

6. Ett snitt kan läggas genom vallen och graven i Dalby Söderskog för att datera denna anläggning.
7. Slutligen kan dokumentationen från de talrika tidigare undersökningarna genom 1900-talet samlas och göras mer tillgänglig; det omfattande men fragmentariska materialet är nu utspritt över flera mer eller mindre lättillgängliga arkiv och kontor.

Eftertankar

Debatten om Dalby kan inte enbart förnya bilden av Dalby i sig, utan förhoppningsvis även medverka till att bryta den slentrianmässiga tolkningen av bebyggelser nära kyrkor som stormansgårdar och av tornläktare som stormansläktare. Vidare kan debatten om Dalby aktualisera mer allmänna frågor om medeltidens kopiering av arkitektur.

Bebyggelser nära kyrkor kan vara storgårdar, men de kan även, som vid St. Jørgenbjerg i Roskilde och i Dalby, ha tillhört kloster. Och kloster, särskilt nunnekloster, kan vara etablerade utan att efterlämna spår i de skriftliga källorna.

Torn uppfattas rutinmässigt som aristokratiska manifestationer och tornläktare som säten för stormän. Men torn med gallerier kan också ha varit inredda för aristokratiska kvinnor. Och torn med altare kan ha fungerat som kapell vid dödsmassor.

Välkända lokaliteter som augustinnunneklostret i Asmild på Jylland, benediktin- och cisterciensklostret i Veng, premonstratensklöster i Vä i Skåne och cisterciensnunneklostret i Askeby i Östergötland har alla haft gallerier eller balkonger, som tolkas som herrskapsgallerier. Här kan man i stället föreställa sig kloster med en Galilaea. Och där det finns fler faser, som i Asmild och Vä, kan ett galleri för en

kvinnlig donator ha ersatts av en Galilaea för klostret.

Dalby aktualiserar även frågan om begreppen som används för att karakterisera medeltidens arkitektur. På ena sidan står det sakrala perspektivet och begrepp som *Galilaea* och *Paradisus* med förankring i medeltidens samtid, och på den andra står det profana perspektivet och västverket som en modern beteckning. Men avvisas det karolingiska västverket så är även den cluniacensiska förhallen ett modernt begrepp. Och begreppet Galilaea kan kanske förklara några torn med gallerier, altare och trappor, men knappast alla.

Från frågan om begreppen är steget kort till frågan om förhållandet mellan texter om arkitektur och arkitekturen i sig. Medeltidens lärde har otvivelaktigt påverkat utformningen av arkitekturen, så att den kunde hänvisa till Salomos tempel och Det himmelska Jerusalem, som de beskrivs i Bibeln, liksom man medvetet har kopierat existerande byggnader med politisk och religiös prestige som Gravkyrkan i Jerusalem och kejsarkapellet i Aachen. Här möts flera av forskarna i perspektiv på det berömda Dalby som ett kristet landskap och ett *imitatio imperii* eller mer konkret som en kopia av karolingisk-ottonska palats, vilka i sig har varit påverkade av antika byggnader och texter i Bibeln.

Men för det första var inte kejsaren ensam om att söka legitimitet i antiken; Clunyrörelsen gjorde det samma. Således kunde inte enbart kungen utan även kyrkan ha haft motiv för att skapa en arkitektur med antika rötter i Dalby. För det andra ger bibliska texter och allegoriskt tänkande stort utrymme för tolkningar, som kan närma sig det tillfälliga. Således kan en anläggning som Dalby uppdelas i två, tre, fyra, kanske fem delar – koret, långhuset till nischkolonnerna, utrymmet efter nischkolonnerna, förhallen, atriets. För det tredje är det en öppen fråga i vilken utsträckning symboliska tolkningar, som de är kända från samtidens texter, är efterkonstruktioner, alltså lager av betydelser

som har tillförts byggnader efter deras uppförande.

Grundläggande måste det betänkas att oavsett hur medeltiden kopierade så innebar varje byggnation en ny kreativ situation, där man inte var tvungen att följa regler och förebilder slaviskt. Dalby var och är unikt – liksom Vreta och Alvastra i Sverige, Asmild i Danmark och Selje i Norge. Alla dessa tidiga institutioner var unika – och därmed lika – i betydelsen att man kopierade mer eller mindre fritt, skapade nya arkitektoniska och funktionella lösningar, och (ännu) inte var bunden av fasta modeller.

Man kunde på medeltiden liksom i dag hämta inspiration från ett landskap av arkitektur och betydelse, som hade ackumulerats genom århundraden. Således kan man föreställa sig en hybridarkitektur i Skandinavien, mellan det som hitintills har kallats västverk och det som kallas förhall eller Galilaea. Och torn och atriumgårdar, som var uppförda med tanke på en viss betydelse i en politisk kontext, kunde överförda till en annan kontext få andra betydelser. Därmed måste varje arkitektur tolkas på sina egna premisser – oftast osäkra, men därför också utmanande till debatt.

Författarens tack

Tack till Stephan Borgehammar (Lunds universitet), som uppfordrade till en undersökning av Dalbykomplexet. Tack till Erik Cinthio (Lund), Hampus Cinthio och Anders Ohlsson (Historiska museet i Lund), Clemens Galban (Klosterneuburg), Kristina Krüger (LWL-Archäologie für Westfalen, Münster) samt Regionmuseet i Lund för hjälp med upplysningar, arkivmaterial och hänvisningar. Tack till Anders Andrén (Stockholms universitet) och Bodil Petersson (Lunds universitet), som konstruktivt har kommenterat manuskriptet. Slutligen tack till de medverkande vid konferensen ”Locus Celebris” i Dalby i april 2010 samt seminarierna ”Arkeologi för alla” i maj 2010 och ”Vreta möter Dalby” i oktober 2010, båda vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, samt ”Onsdagsseminaret” vid Afdelingen for middelalder- og renæssancearkæologi, Moesgård, Århus Universitet, i oktober 2010.